

Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей

Інформаційно-методичні матеріали

Підготовка та видання матеріалів здійснене Українським фондом «Благополуччя дітей» у рамках проекту «Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей» за підтримки міжнародної організації «Brot für die Welt» (Німеччина).

За загальною редакцією д. пед. н., професора І. Д. Зверевої

Авторський колектив

Зимівець Н. В., канд. пед. н. (вступ, розділи 1; 4), Малієнко Ю. М. (п. 3.3), Цюман Т. П., канд. пед. н. (вступ, розділи 1, 2; п. 3.1, 3.2, висновки)

Рецензенти: Безпалько О. В., д. пед. н., професор, Заверико Н. В., канд. пед. наук, доцент.

Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей: узагальнення досвіду проекту. Інформаційно-методичні матеріали / Н. В. Зимівець, Ю. М. Малієнко, Т. П. Цюман / За заг. ред. І. Д. Зверевої . – К.: 2009. – 64 с.

У публікації узагальнено досвід Українського фонду «Благополуччя дітей» щодо реалізації проекту «Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей». Зокрема описані особливості підготовки спеціалістів до соціально-просвітницької діяльності у сфері профілактики насильства, виявлення на ранньому етапі випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми. Представлено модель надання соціальних, психолого-педагогічних послуг у галузі структурної профілактики насильства над дітьми, розкрито механізми налагодження міжсекторальної взаємодії на прикладі діяльності районних координаційних груп.

Видання адресоване практичним психологам, соціальним педагогам, спеціалістам соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, служб у справах дітей та іншим фахівцям соціальної сфери, представникам неурядових організацій соціального спрямування, науковцям та студентам, управлінцям.

4	Передмова
5	Загальна інформація про проект
7	Розділ 1. Концептуальні основи розробки та реалізації проекту
12	Розділ 2. Навчання спеціалістів соціальної сфери основних підходів структурної профілактики насильства щодо дітей
12	2.1. Особливості підготовки спеціалістів до соціально-просвітницької діяльності у сфері профілактики насильства
18	2.2. Специфіка навчання спеціалістів у контексті виявлення на ранньому етапі випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми
21	2.3. Опитування дітей – потерпілих або свідків насильства, – як важлива складова професійних умінь фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих
23	2.4. Реабілітація дітей, потерпілих від насильства в сім'ї, – в контексті структурної профілактики насильства над дітьми
25	Розділ 3. Надання соціальних, психолого-педагогічних послуг у сфері структурної профілактики насильства над дітьми
25	3.1. Семінар-тренінг для батьків «Батьки та діти: партнерське спілкування»
26	3.2. Соціально-психологічний тренінг для підлітків віком 14 – 16 років «Навички ненасильницького спілкування»
27	3.3. Дружня кімната для опитування дітей-свідків та дітей-потерпілих від насильства
31	Розділ 4. Структурна профілактика насильства у громаді
31	4.1. Інформаційна кампанія «Дитинство без насильства»
36	4.2. Міжсекторальна взаємодія у сфері структурної профілактики насильства над дітьми (попередження, втручання та реабілітація)
40	Висновки
42	Додатки

ПЕРЕДМОВА

З історичним розвитком людство все більш свідомо й відповідально підходить до проблеми дитинства та його захисту, однак сьогодні фактори ризику для дитини надзвичайно загострилися. Вчені пояснюють це як складною соціально-економічною ситуацією, так і загальним падінням рівня моралі в сучасному суспільстві.

За таких умов проникнення насильства в життя сім'ї призводить до знищення особистості, деформації ціннісних, моральних, духовних основ сімейного виховання, до зростання дитячої бездоглядності та безпритульності, залучення неповнолітніх до кримінальної діяльності, зростання числа психічних розладів у дітей.

Як свідчить історичний розвиток цивілізаційних процесів, глобальні зміни в суспільстві завжди супроводжуються озлобленням. Втрата колишніх соціальних орієнтирів і конфлікт життєвих

цінностей, невпевненість у майбутньому, нестабільність соціально-економічної ситуації, зниження рівня життя, а також необхідність приймати нестандартні рішення (що є дискомфортом, а нерідко і стресовим фактором) сприяє зростанню й більш інтенсивним проявам агресивності, жорстокості й насильства в цілому.

У багатьох країнах насильство в сім'ї розглядається як серйозна соціальна проблема та входить у сферу професійних інтересів різноманітних організацій, як державного, так і громадського сектору. Актуальною дана проблема є й для України, де продовжує спостерігатися зростання числа випадків жорстокого поводження з дітьми, використання некоректних методів виховання, приниження людської гідності. Це вимагає уваги фахівців різного профілю для пошуку й розробки ефективних стратегій попередження насильства, результативних технологій з надання допомоги дітям, які постраждали від насильства, а також зменшення довготривалих соціальних та медичних наслідків насильства над дітьми.

Одним із ефективних інструментів організації процесу подолання проблеми насильства може стати структурна профілактика насильства над дітьми, модель якої розроблена й апробована Українським фондом «Благополуччя дітей» в рамках проекту «Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей» за підтримки міжнародної організації «Brot für die Welt» (Німеччина).

У запропонованому виданні розкрито етапи виконання завдань проекту, представлений основний інструментарій, проаналізовані його результати.

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПРОЕКТ

Назва проекту: «Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей».

Мета проекту: покращити соціальні послуги у сфері профілактики насильства щодо дітей у чотирьох пілотних районах м. Києва.

Основні цільові групи проекту:

- соціальні педагоги, психологи дошкільних закладів, загальноосвітніх навчальних закладів;
- спеціалісти центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей;
- співробітники правоохоронних органів;
- медичні працівники;
- судді, які розглядають справи дітей – жертв насильства;
- викладачі вищих навчальних закладів/ студенти спеціальності “соціальна робота”/ “соціальна педагогіка”;
- представники ЗМІ;
- керівники організацій, що працюють у сфері профілактики насильства.

Опосередкованими учасниками проекту були сім'ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах; діти, які зазнали насильства, та діти, які були свідками насильства.

Кінцевий **результат** проекту – впроваджена модель структурної профілактики насильства щодо дітей у чотирьох пілотних районах, завдяки чому практичні спеціалісти соціальної сфери ознайомлені з сучасними технологіями профілактики насильства щодо дітей і реабілітації постраждалих; налагоджена міжсекторна взаємодія між державними, неурядовими структурами, що діють у сфері профілактики насильства, батьками, учнями; впроваджені навчальні програми з питань попередження насильства, підвищений рівень обізнаності населення щодо проблеми насильства в сім'ї та її профілактики.

Проект здійснювався у Дарницькому, Оболонському, Подільському, Святошинському районах м. Києва.

Термін впровадження: 2008 – 2009 роки.

Проект реалізував Український фонд «Благополуччя дітей» (нова назва Християнського дитячого фонду), який працює в Україні як громадська організація з 1997 року.

Проект впроваджувався за підтримки міжнародної організації «Brot für die Welt» (Німеччина).

Партнери проекту:

- Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту;
- Департамент кримінальної міліції у справах дітей Міністерства внутрішніх справ України;
- районні державні адміністрації м. Києва;
- Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді;
- Київський міський та районні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- Київська міська та районні служби у справах дітей;
- Київське міське та районні управління освіти;
- Київський університет імені Бориса Грінченка;
- неурядові організації, які працюють у сфері профілактики зловживань щодо дітей.

Ознайомчий візит до Польщі, жовтень 2008

РОЗДІЛ 1

Концептуальні основи розробки та реалізації проекту

Результати й досвід, набуті співробітниками та партнерами Українського фонду «Благополуччя дітей» під час реалізації низки проектів, таких як «Покращення якості соціальних послуг для дітей і сімей у громаді» за підтримки Дирекції з питань розвитку та співробітництва Швейцарії (SDC) (2003–2006 роки), «Партнерство заради покращення якості соціальних послуг і профілактики ВІЛ/СНІД у контексті соціальної освіти в Україні» в рамках програми розвитку інституційного партнерства (Tasic IBPP) Європейського союзу (2004–2005 роки), «Сприяння здоров'ю матері та дитини» за підтримки Дирекції з питань розвитку та співробітництва Швейцарії (SDC) (2005–2007 роки), дали змогу в січні 2008 року розпочати проєкт «Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей» за підтримки «Brot für die Welt» (Німеччина).

Домінантою сучасної соціально-педагогічної та соціально-психологічної практики є інтеграція зусиль, засобів та можливостей різних державних та неурядових організацій на усіх рівнях із подальшим включенням самих суб'єктів до вирішення власних проблем, їх активне залучення до суспільного життя. Таке спрямування соціальної роботи певною мірою відповідає міжнародним критеріям, зокрема концепції Глобальної кампанії з профілактики насильства ВООЗ (2005 р.), яка сприяє зміні уявлень і про профілактику як впливове соціальне явище, і про основні шляхи її реалізації на мікро та макрорівнях. Як зазначено у Доповіді «Новий погляд на насильство» Глобальної кампанії ВООЗ (2005 р.), останні десятиліття профілактика насильства фокусувалася винятково у карно-процесуальному судочинстві. Такий підхід значною мірою звужував спрямованість профілактичних програм, не усуваючи їх основні причини.

Тому розробка та реалізація проєкту базувалися на досягненнях соціально-педагогічної діяльності у сфері профілактики та розуміння феномену насильства за останнє десятиліття, міжнародних та національних законодавчих документах щодо організації профілактичної та соціальної роботи у сфері насильства та жорстокого поводження із дітьми, принципах громадської охорони здоров'я.

Спеціалісти з громадської охорони здоров'я розглядають насильство як наслідок складної взаємодії індивідуальних, групових, соціальних, культурних чинників та чинників середовища. Розуміння насильства як структурного суспільного явища змушує змінювати й підходи до його профілактики. Основою сучасних ефективних про-

філактичних програм насильства в різних країнах світу є концепція структурної профілактики.

Структурна профілактика базується на екологічній моделі інтерпретації насильства, яка допомагає краще зрозуміти його багатогранну природу, дозволяє досліджувати взаємозв'язки між індивідуальними і контекстуальними факторами та розглядає насильство як продукт сукупності чинників, що впливають на поведінку людини.

Вперше екологічна модель інтерпретації насильства була запропонована фахівцями в кінці 70-х років ХХ століття для вивчення жорстокого поводження з дітьми. Сьогодні вона широко використовується спеціалістами та науковцями для дослідження причин різних видів насильства та розробки комплексних профілактичних програм.

В екологічній моделі вирізняють чотири *рівні*, які дозволяють визначити причини виникнення насильства: особистості та її відносин (стосунків), громади та суспільства. Одночасно ці рівні розглядаються як *рівні впливу* на: особистість, відносини, громаду, суспільство в цілому.

Таким чином, перший рівень екологічної моделі (*рівень особистості*) спрямований на виявлення індивідуальних чинників ризику і розробку профілактичних програм, які впливають на зміну поведінки особистості. Основна увага зосереджена на рисах особистості, які збільшують ймовірність того, що вона стане або потерпілою від насильства, або його винуватцем.

На другому рівні моделі (*рівень відносин*) досліджується те, як соціальні зв'язки і відносини, наприклад з однолітками, з партнерами або членами сім'ї, збільшують ризик потерпати від насильства чи вчинити акт насильства. Розробка

профілактичних програм допомагає спланувати вплив на міжособистісні стосунки й створення безпечної атмосфери.

Третій рівень екологічної моделі (*рівень громади*) досліджує оточення людини та її соціальні зв'язки: школа, місце роботи й умови проживання, які можуть збільшувати ризик потерпіти або вчинити насильство. Визначаються дії, необхідні для вирішення проблем, які виникають на цьому рівні.

Четвертий і останній рівень екологічної моделі (*рівень суспільства*) досліджує найважливіші соціальні чинники, які впливають на зростання кількості випадків насильства. Визначення та усунення причин, які викликають насильницькі дії та насильство на рівні суспільства.

Оскільки насильство є наслідком складної взаємодії чинників різного рівня, то необхідний комплексний підхід у розв'язанні цієї проблеми. Одночасна системна профілактична робота на чотирьох рівнях впливу складає основу структурної профілактики насильства загалом та над дітьми зокрема, з урахуванням видів профілактики: первинної, вторинної, третинної.

Таким чином, структурна профілактика насильства над дітьми – це системна, комплексна, скоординована діяльність, яка охоплює всі види профілактики з відповідними діями та послугами, спрямована на зміну поведінки особистості, обставин, в яких вона (особистість) перебуває, та передбачає прийняття відповідних рішень на рівнях особистості та її відносин, громади та суспільства в цілому.

У **таблиці 1** розкриваються складові структурної профілактики насильства над дітьми.

Таблиця 1. Складові структурної профілактики насильства

Види профілактики	Мета профілактики	Зміст послуг з профілактики	Рівень впливу
Первинна профілактика насильства	створення умов для попередження ситуацій з ризиком насильства	універсальні послуги	особистість, стосунки, громада, суспільство
Вторинна профілактика насильства	усунення причин можливого насильства, обмеження його розповсюдження	прицільні послуги	особистість, стосунки, громада, суспільство
Третинна профілактика насильства	реабілітація особистого та соціального статусу особи, зокрема дитини, яка постраждала від насильства. Робота з кривдником, усунення причин насильства	спеціалізовані послуги	особистість, стосунки, громада, суспільство

Основними засобами первинної профілактики є просвіта та інформаційна підтримка, які реалізуються через такі універсальні послуги як :

- інформаційні кампанії з метою усвідомлення громадськістю проблеми;
- освітні програми з популяризації засад усвідомленого батьківства та розвитку дитини;
- функціонування «гарячої» телефонної лінії;
- консультування у громадських центрах тощо.

Засоби вторинної профілактики насильства включають такі види діяльності та послуг:

- відповідне (реакційне) спостереження та виявлення випадків насильства;
- єдина служба інформаційно-консультативної допомоги дітям, молоді та сім'ї;
- робота з сім'єю, підлітками у відповідності з індивідуальним планом;
- сімейні групові наради тощо.

Засоби третинної профілактики насильства – пакет соціальних, освітніх і медико-психологічних заходів та послуг, спрямованих на реабілітацію особистого та соціального статусу людини, зокрема дитини, яка зазнала насильства.

Реалізація проекту здійснювалася з урахуванням принципів структурної профілактики:

системності – передбачає розробку та проведення програмних профілактичних заходів на основі системного аналізу актуальної соціальної ситуації;

стратегічної цілісності – визначає єдину стратегію профілактичної діяльності, обумовлену конкретними напрямками й заходами;

багатоаспектності – передбачає поєднання різноманітних аспектів профілактичної діяльності: особистісно-центрованого, поведінково-центрованого та зосередженого на середовищі;

ситуативної адекватності профілактичної діяльності – визначає відповідність профілактичних дій реальній соціально-економічній, соціально-психологічній ситуації в країні;

мультидисциплінарності – передбачає міжсекторальну взаємодію різних державних структур та недержавних організацій;

легітимності – передбачає реалізацію цільової профілактичної роботи на основі прийняття її ідеології та довірчої підтримки більшості населення. Профілактичні дії не повинні порушувати права людини;

максимальної диференціації – передбачає гнучке застосування в профілактичній діяльності різноманітних підходів, методів.

У проекті модель структурної профілактики насильства над дітьми базується на:

- однаковому розумінні учасниками процесу сутності понять та стратегій профілактичної роботи;
- інтеграції зусиль, засобів та можливостей різних державних та неурядових організацій на усіх рівнях із подальшим включенням самих суб'єктів до вирішення власних проблем, їх активне залучення до суспільного життя;
- професійній компетентності спеціалістів;
- попередньому аналізу, визначенні пріоритетів та першочергових завдань щодо профілактики насильства;
- втручання, яке охоплює усі цільові групи та важливі сфери життєдіяльності особистості;
- розробці та здійсненні діяльності усіх установ та організацій, задіяних у реалізації профілактичної роботи та подальшій оцінці результатів цієї діяльності.

Ці базові засади було покладено в основу розробки та реалізації проекту «Впровадження пілоотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей», метою якого стало покращення соціальних послуг у сфері профілактики насильства над дітьми через запровадження інновацій на усіх рівнях профілактики. Багатокомпонентність проекту передбачала реалізацію таких основних завдань (від рівня особистості до суспільства):

- навчання спеціалістів соціальної сфери сучасних технологій профілактики насильства над дітьми та реабілітації постраждалих;
- впровадження в середовищі батьків, учнів

профілактичних навчальних програм з питань попередження насильства для подальшого підвищення рівня обізнаності населення щодо проблеми насильства в сім'ї загалом;

- навчання керівників установ та організацій, дотичних до профілактичної діяльності, з метою налагодження міжсекторної взаємодії між державними та неурядовими організаціями, які діють у сфері профілактики насильства;

дії між державними та неурядовими організаціями, які діють у сфері профілактики насильства;

- проведення інформаційної рекламної кампанії «Дитинство без насильства».

Діяльність проекту щодо реалізації моделі структурної профілактики над дітьми схематично представлена на рис. 1

Рис. 1. Модель структурної профілактики, яка впроваджувалася в рамках проекту

Головний акцент у реалізації проекту було зроблено на переосмисленні та перегляді організації роботи у сфері насильства та жорстокого поведіння з дітьми.

РОЗДІЛ 2

Навчання спеціалістів соціальної сфери основних підходів структурної профілактики насильства щодо дітей

2.1. Особливості підготовки спеціалістів до соціально-просвітницької діяльності у сфері профілактики насильства.

У травні 2008 року для майбутнього навчання фахівців, які здійснюють профілактичну роботу у сфері профілактики насильства, було проведено дослідження, щоб з'ясувати рівень готовності практичних спеціалістів соціальної сфери до надання послуг та визначити їхні професійні потреби у сфері профілактики насильства над дітьми та реабілітації постраждалих, та збір інформації про соціальні послуги у сфері профілактики насильства в пілотних районах м. Києва [4]. У опитуванні взяли участь 101 шкільний психолог та 47 спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (надалі спеціалісти ЦСССДМ) пілотних районів проекту – Дарницького, Оболонського, Подільського та Святошинського.

Майже 60% опитаних зазначили, що не мають необхідних умінь та навичок у сфері профілактики та допомоги постраждалим від насильства, 40% вказали на недостатність інформації щодо жорстокого поводження з дітьми (рис. 2). Проблемною зоною для шкільних психологів є незнання законодавчої бази та повноважень у випадках втручання в ситуації насильства в сім'ї. Значною трудностю для шкільних психологів є також відсутність необхідної методичної літератури щодо організації профілактичної роботи з попередження насильства над дитиною у сім'ї. Усе це обмежує можливості впровадження нових технологій профілактичної роботи щодо жорстокого поводження з дітьми та не дозволяє забезпечити належну кількість і якість соціальних послуг.

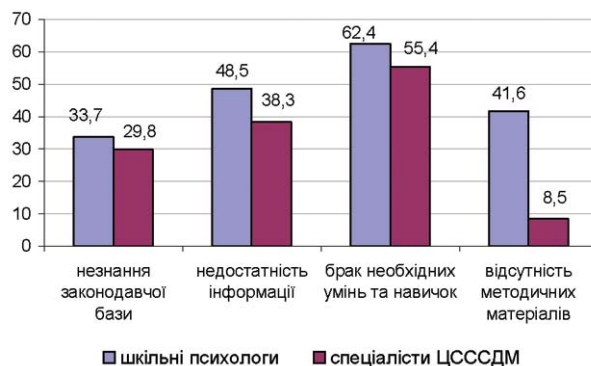

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Які труднощі виникають у процесі профілактичної роботи та при підтримці дітей, котрі зазнали насильства?“

Аналіз анкет респондентів дав підстави констатувати, що у практичній роботі вони переважно надають просвітницькі, інформаційні та психологічні послуги.

Спеціалісти ЦСССДМ проводять тренінги для дітей на базі загальноосвітніх навчальних закладів, інформують батьків про наслідки жорстокого поводження з дитиною під час занять для батьків у школі, розповсюджують інформаційні матеріали серед дітей та дорослих щодо запобігання насильству та правил поведінки з агресором, надають психологічні та юридичні консультації, здійснюють соціальне інспектування сімей, у яких є ризик насильства щодо дітей.

Пріоритетними формами роботи шкільних психологів є лекції для батьків, тематичні тренінгові заняття для дітей, індивідуальні консультації, психотерапевтичні заняття з елементами психогімнастики та арт-терапії. Варто зазначити, що лише поодинокі респонденти назвали теми занять і тренінгів для батьків та дітей. Таким чином, можна констатувати, що в профілактичній роботі з попередження та подолання наслідків насильства спеціалісти використовують традиційні форми роботи і майже не впроваджують спеціальні послуги для окремих цільових груп дітей та батьків.

Без сумніву, нинішні практики соціальної сфери працюють в умовах соціальних змін. Для суспільства, яке розвивається, є характерними прагнення до пошуку позитивних інновацій, активне подолання стереотипів, засвоєння нового досвіду. Це можливо при постійному самовдосконаленні, підвищенні кваліфікації, особистісному та професійному зростанні.

Головними визначальними факторами при побудові програми навчання спеціалістів у рамках проекту стали так звані феномени «спільної події» (В. І. Слободчиков) та «надситуативної ак-

тивності» (В. А. Петровський) [7]. Ціннісно-смислове об'єднання людей обумовлює знаходження нових, надситуативних смислів діяльності й розвитку не тільки предметної, професійної, але й мотиваційно-потребової сфери, у якій проявляється індивідуальна схильність до тієї чи іншої діяльності.

Позитивний досвід щодо навчання практичних спеціалістів соціальної сфери, який був отриманий в процесі реалізації попередніх проектів Українського фонду «Благополуччя дітей» (наприклад, «Покращення якості соціальних послуг дітям і сім'ям у громаді»), дав змогу використати їх основні надбання. Зокрема, при створенні циклу неперервного навчання спеціалістів було доцільним спиратися на основні концептуальні положення андрагогіки (теорії навчання дорослих). Підготовка та проведення навчання відбувалися із урахуванням основних принципів андрагогіки: провідна роль учасника в процесі свого навчання, принцип спільної діяльності (взаємодія того, хто навчається, з тим, хто навчає, та з іншими учасниками даного процесу), опора на досвід тих, хто навчається (побутовий, соціальний, професійний досвід того, хто навчається, використовується як одне з джерел навчання як самого учасника, так і інших членів групи); контекстність навчання (воно орієнтоване на виконання певних соціальних ролей та будується з урахуванням професійної, соціальної діяльності тих, хто навчається), використання спектру різних методів і технік активного навчання з метою швидкого засвоєння інформації та відпрацювання необхідних навичок, актуалізація результатів навчання (невідкладне використання на практиці отриманих знань та навичок) [5]. При

визначенні найбільш доцільних форм навчання та їх змістового наповнення виходили з ряду чинників:

- наявність у фахівців певної теоретичної підготовки та практичного досвіду в сфері профілактики насильства;
- обмеженість часовими рамками;
- максимальна наближеність до потреб цільової групи та відповідність основним завданням проекту.

Саме тому провідною формою навчання фахівців було обрано семінар-тренінг. Інтерактивні форми все частіше використовують у якості навчальних стратегій. Ідеться про одночасне навчання та вирішення проблем, які виникають у ході цього процесу. А це, як правило, процес перегляду установок, цінностей і переконань при постійній взаємодії нової інформації з тим, що вже є відомим. Дискусії, ігри, моделювання та інші інтерактивні вправи забезпечують своєрідну базову модель, щодо якої можна будувати майбутні перспективи.

Навчання інтерактивними методами має непряий характер. Спочатку члени групи спілкуються один з одним і з керівником групи. Потім їм пропонується осмислити набутий досвід: і власний, і оточуючих.

Наступним важливим фактором навчання за інтерактивними технологіями є композиція групи учасників. Структурна спрямованість на осмислення та засвоєння нового досвіду значною мірою залежатиме від вдало підібраної навчальної групи: кількості, вікових меж, гетерогенного складу.

Таким чином, можна виділити переваги семінару-тренінгу як інтерактивного (суб'єкт-суб'єктного) навчання:

- груповий досвід протидіє відчуженню, допомагає вирішенню міжособистісних питань;
- група відображає суспільство в мініатюрі;
- у групі учасники можуть ідентифікувати себе з іншими, що значно підвищує ефективність оволодіння новим досвідом;
- у групі людина може отримувати нові знання, вміння, навички, експериментуючи із різноманітним матеріалом;
- у групі людина може отримувати зворотний зв'язок і підтримку зі сторони інших членів.

Варто зазначити, що проведення освітньої діяльності у формі семінару-тренінгу є нетрадиційною і достатньо складною технологічною структурою, при здійсненні якої створюються умови для багаторівневої комунікації між усіма учасниками.

Це відбувається за умов побудови інформаційно-освітнього процесу в ході семінару-тренінгу на основі циклу навчання шляхом конкретного досвіду, розробленого американським дослідником Д. Колбом [5]. Він розглядав процес навчання як послідовну зміну чотирьох фаз:

конкретного досвіду – передбачається, що вудчий групи створює умови для набуття чи актуалізації конкретного досвіду учасниками на основі існуючого;

рефлексивного спостереження – створюються умови для аналізу набутого досвіду, обговорення спостережень, пов'язаних із його отриманням;

абстрактної концептуалізації – відбувається співвідношення власних висновків та умовиводів, зроблених на попередній фазі, з науковими теоріями, які мають відношення до основного змісту навчальної програми. Важливо, щоб ці теорії доповнювали чи по-своєму трактували результати, отримані учасниками;

активного експериментування – відбувається перевірка на практиці сформульованих гіпотез, використання отриманої раніше інформації.

Водночас використання циклу Д. Колба дозволяє попередити один із суттєвих недоліків традиційної системи передачі інформації – розрив між теоретичними знаннями та практичною діяльністю.

Стиль проведення та спосіб організації семінару-тренінгу має бути зорієнтований на створення сприятливої психологічної атмосфери та поваги до думки кожного учасника.

Одночасно у діяльності групи, яка працює у форматі тренінгу, можна виділити два аспекти: діловий та соціально-психологічний, які тісно пов'язані між собою.

Діловий аспект містить роботу над змістом інформації, виконання учасниками різноманітних завдань практичного характеру, осмислення інформації на основі теоретичного обґрунтування.

Соціально-психологічний аспект включає бажання і страхи учасників, їхні почуття й переживання, симпатії та антипатії, атмосферу довіри й недовіри, відчуття безпеки.

Таким чином, семінар-тренінг як форма групового навчання має всебічне теоретичне обґрунтування та широку експериментальну базу.

Він знаходить широке застосування у різних галузях людської практики, де успішність діяльності залежить від уміння спілкуватися з іншими.

У процесі реалізації проекту, використовуючи семінари-тренінги як основну форму навчання, були проведені семінари-тренінги для тренерів (надалі TOT, від англ. Training of Trainers). Було проведено п'ять TOT для майбутніх тренерів по три дні кожен за наступною тематикою:

- сучасні підходи до організації профілактики насильства щодо дітей (22–24 травня 2008 р.);
- тренінг як форма профілактичної роботи з попередження жорстокого поводження з дітьми (11–13 червня 2008 р.);
- психолого-педагогічні засади забезпечення батьками сприятливого середовища для дитини в сім'ї (24–26 червня 2008 р.);
- змістовно-технологічне забезпечення роботи з попередження насильства щодо дітей (20–22 серпня 2008 р.);
- розробка механізмів оцінки ефективності освітніх програм профілактики насильства щодо дітей (22–24 жовтня 2008 р.).

Перший TOT мав на меті розкрити можливості профілактичної діяльності з подолання насильства над дітьми та покращенні якості їх життя. Для цього були поставлені наступні *завдання*:

- надати учасникам інформацію про феномен насильства, його види, форми та механізми виникнення;
- ознайомити учасників із сучасними підходами до профілактики в контексті підтримки та покращення якості життя;

- надати інформацію учасникам про особливості проведення занять в контексті дотримання прав дитини.

У ході підсумкового анкетування наприкінці першого семінару-тренінгу було визначено, що 90% учасників мали досвід участі у різноманітних тренінгових програмах, як правило, одноденних; 35% учасників навчання мали досвід власного проведення тренінгових занять різної тривалості для різних цільових груп (як правило, для учнів ЗНЗ) і лише 15% самостійно розробляли тренінгові програми. Саме тому мета **другого ТОТ** полягала у наданні учасникам необхідних знань та формуванні у них навичок просвітницької діяльності в форматі соціально-просвітницького тренінгу з попередження насильства із наступними завданнями:

- розглянути поняття: соціально-просвітницький тренінг (СПТ), просвітницька діяльність;
- розглянути схему педагогічної взаємодії як основу соціально-просвітницького тренінгу;
- ознайомити з методами СПТ, показати необхідність вибору методів у залежності від цільової групи;
- ознайомити учасників з відкритими та закритими запитаннями як з інструментом формування знань та вмінь;
- ознайомити з алгоритмом передачі інформації;
- розробити програми соціально-просвітницького тренінгу з попередження насильства для різних цільових груп.

Третій ТОТ ставив за мету ознайомити учасників із засадами усвідомленого батьківства та механізмами діалогічного спілкування, формування вмінь та навичок конструктивної взаємодії з дітьми у сім'ї. Відповідно, основні *завдання* були наступні:

- сприяти усвідомленню основних засад психічного розвитку дитини;
- розширити знання про психологічні кордони особистості та відпрацювати навички самоактуалізаторського спілкування та асертивної поведінки;
- сприяти критичному осмисленню стійких стереотипних установок у сімейному вихованні;
- розширити і збагатити знання щодо ролі емоційної сфери у становленні особистості дитини та відпрацювати навички емпатійного реагування на дитячу поведінку;
- розвивати вміння будувати діалогічну взаємодію при вирішенні проблемних сімейних ситуацій.

Мета **четвертого ТОТ** полягала у підготовці учасників до реалізації просвітницьких програм з попередження насильства серед дітей через виконання низки *завдань*:

- проаналізувати та доопрацювати підготовлені учасниками програми занять для визначених цільових груп;
- ознайомити учасників із поняттям "супервізія";
- відпрацювати навички проведення занять із визначеними цільовими групами;

- визначити критерії аналізу розроблених програм;
- визначити механізми впровадження програм.

Останній, **п'ятий, ТОТ** був присвячений визначенню механізмів реалізації тренінгових програм на пілотних майданчиках проекту (школи, ЦССДСМ, центри практичної психології) за наступними завданнями:

- ознайомити з матеріалами Національного форуму «Стоп насильству»;
- визначити механізми оцінки та моніторингу реалізації розроблених програм (питання супервізії, фасилітування, анкети – вхідні/вихідні, звітна документація – зразки звітів);
- визначити специфіку впровадження розроблених тренінгових програм у загально-освітніх навчальних закладах м. Києва;
- розробити графік реалізації програм (групи тренерів, послідовність/періодичність, бази, списки);
- ознайомити з особливостями розповсюдження інформаційних матеріалів як в рамках проекту, так і в рамках інформаційних кампаній.

Аналіз підсумкових анкет учасників дав можливість зробити наступні висновки:

- процент учасників, котрі зазначили, що навчання було *дуже корисним* – 70%, *корисним* – 30%. Коментарі учасників: навчання дозволило систематизувати інформацію; засвоїти алгоритм розробки програми; процес навчання та його організація були

досить продуктивними; навчання дало можливість познайомитися з процесом складання програми, орієнтуючись на потреби цільової групи;

- процент учасників, які зазначили, що зміст навчання *відповідав їхнім професійним запитам* – 100%. Це навчання відповідало професійним запитам учасників тому, що дало змогу поглибити свої знання з теми та відпрацювати певні навички. Результатом участі стало: *отримання нової інформації, зокрема* щодо побудови логіки тренінгових занять, структури тренінгової програми та заняття, інформації про засоби, тренінговий інструментарій; знайомство із основними поняттями та особливостями СПТ; *набуття практичних навичок та вмінь* щодо систематизації інформації в подальшому, шляхів виходу з проблемних ситуацій, які можуть виникнути в ході тренінгу; розробки програм для різних цільових груп, способів аналізу існуючих тренінгових програм з огляду на алгоритм складання та основні принципи побудови тренінгових програм.

Разом з тим, учасники навчальних семінарів-тренінгів відзначили, що для професійного зростання ТОТ дозволили визначити цілісний погляд на проблему, отримати нові знання, які згодом сформується у конкретну програму; оцінити роль ведучого та якість його підготовки до проведення тренінгу, структурувати власну роботу; для особистісного зростання учасники отримали матеріал для самоаналізу, впевнилися у власних силах, підвищили рівень власної компетентності із зазначеної проблеми.

2.2. Специфіка навчання спеціалістів у контексті виявлення на ранньому етапі випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми.

Як засвідчили результати дослідження, проведеного в рамках проекту [4], близько 80% опитаних зазначають, що найбільш поширеним є психологічне насильство щодо дітей. Так, 87% спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та 92% шкільних психологів зазначили, що стикалися з випадками залякування, приниження, відштовхування, занедбаності дітей у сім'ях.

Близько 40% опитаних вказали на поширеність фізичного насильства. Так, випадки фізичного насильства щодо дитини у сім'ї помічали 96% спеціалістів ЦСССДМ та 78% шкільних психологів.

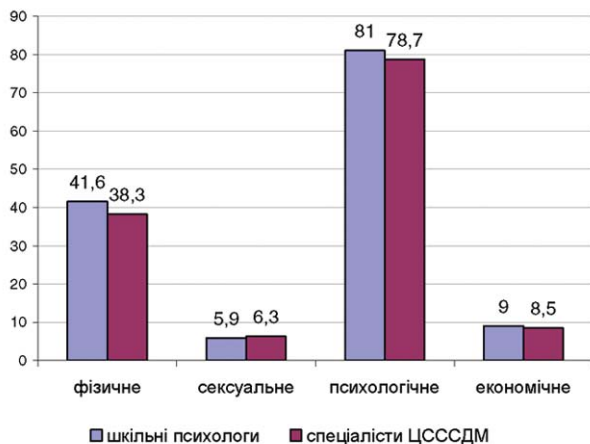

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Який вид насильства щодо дітей найбільш поширений?” (можна було обирати кілька варіантів відповідей)

Як видно з рис. 4, 5, переважна більшість спеціалістів вживала належних заходів щодо попе-

редження подальших випадків насильства та допомоги потерпілим. Хоча досить тривожним є той факт, що близько третини практичних психологів не втручалися в ситуацію, оскільки 19% не знали, як це правильно зробити, 10% не мали можливостей, а 17% не вірили, що це дасть позитивний ефект. Варто зазначити, що близько 14% опитаних психологів зазначали, що дотримуючись принципу конфіденційності, вони не втручалися в ситуацію на прохання дитини, якій надавали консультацію чи психотерапевтичну допомогу.

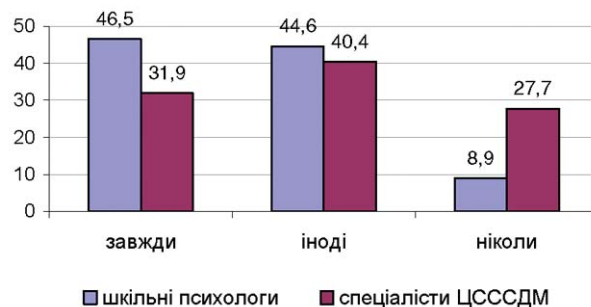

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів на запитання „Чи вживали Ви належних заходів при виявленні випадків насильства щодо дитини?”

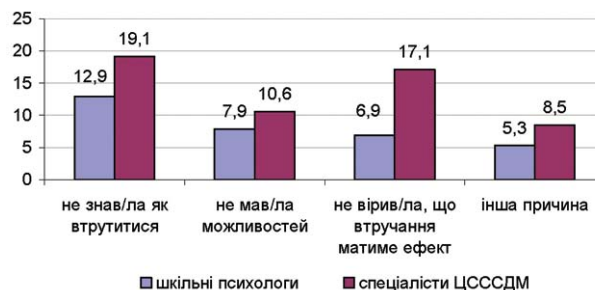

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів на питання „Якщо Ви не вживали належних заходів, то з якої причини?”

Близько 80% шкільних психологів проводять необхідну роботу з батьками та дітьми при виявленні випадків жорстокого поводження (рис. 6). При цьому вони діють, переважно, в межах своєї компетенції і майже не інформують представників інших служб про випадки жорстокого поводження з дитиною, щоб долати цю проблему разом. Більш орієнтовані на співпрацю зі службою у справах дітей та міліцією спеціалісти ЦСССДМ. Це є закономірним, оскільки вони працюють, переважно, з проблемними сім'ями та сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах.

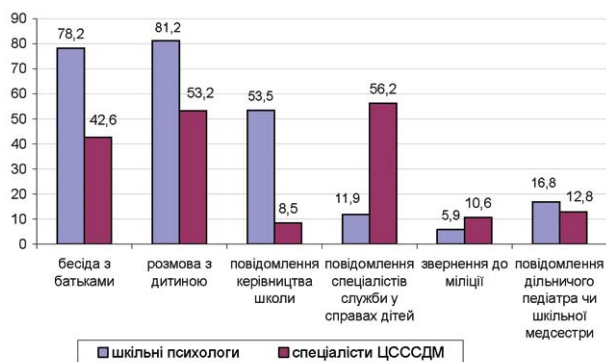

Рис. 6. Розподіл відповідей на запитання „Яких саме заходів Ви вживали, коли дізнавалися про випадки насильства щодо дитини?“

Очевидно, що ефективність роботи щодо попередження та подолання проблеми жорстокого поводження з дітьми та якість надання цільовим групам необхідних соціальних послуг обумовлені рівнем підготовленості до неї фахівців. Як показало опитування, більшість спеціалістів професійно не готові до такої роботи. Так, близько по-

ловини фахівців не змогли чітко вказати зовнішні та емоційно-поведінкові ознаки дитини, яка зазнавала фізичного та психологічного насильства (рис. 7). Це свідчить про те, що вони не володіють засобами візуальної діагностики, важливої в роботі з дітьми. Варто зазначити, що має місце певна невідповідність у відповідях респондентів. Більшість із них зазначали, що проводять різні форми роботи з дітьми та батьками щодо попередження насильства. Разом з цим респонденти не могли чітко визначити поведінкові та візуальні ознаки дитини, яка зазнала певного виду насильства. Однією з основних форм роботи опитані називають індивідуальну бесіду з дитиною, хоча в переважній більшості випадків потрібен комплекс заходів для надання кваліфікованої допомоги дитині.

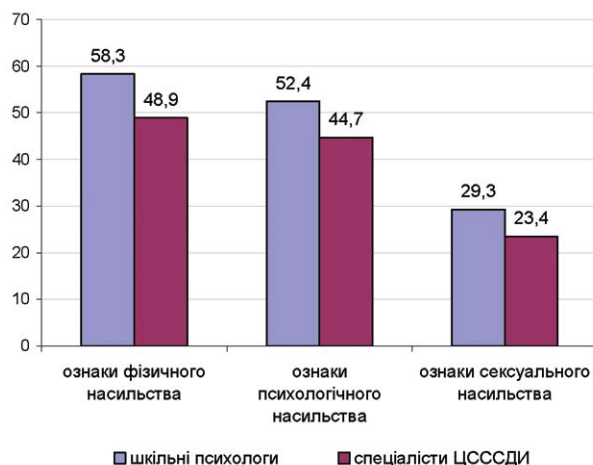

Рис. 7. Кількість респондентів, які чітко перерахували зовнішні та поведінкові ознаки зазначених видів насильства

Результати дослідження сприяли визначенню тематики навчальних семінарів-тренінгів для практичних спеціалістів соціальної сфери щодо виявлення випадків насильства, які проходили у декілька етапів.

У ході першого етапу для представників координаційних груп кожного пілоотного району, куди увійшли представники загальноосвітніх навчальних закладів, соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, служб у справах дітей, кримінальної міліції у справах дітей, медичні працівники (дільничні педіатри, медсестри, відповідальні за профілактичну роботу, медичні психологи (за наявності таких у підрозділах лікарень)). Програма семінару-тренінгу була складена таким чином, що враховувала особливості кожної служби для досягнення максимального ефекту в питаннях виявлення випадків жорстокого поведіння та насильства над дітьми. Для реалізації першого етапу навчання були запрошені тренери, які спеціалізуються у питаннях виявлення випадків жорстокого поведіння та насильства над дітьми: начальник відділу Департаменту кримінальної міліції у справах дітей О. О. Лазаренко, та психолог Міжнародного гуманітарного центру «Розрада» О. Я. Куриленко.

У рамках навчання фахівців з даної проблематики було заплановано два дводенних семінари-тренінги (загальна кількість навчальних годин – 24).

Перший семінар-тренінг на тему «**Специфіка виявлення випадків жорстокого поведіння та насильства щодо дітей**» був присвячений дослідженню основних аспектів насильства над дитиною у сім'ї: кримінально-правового, адміністра-

тивно-правового, цивільно-правового; виявленню випадків жорстокого поведіння та насильства щодо дітей з урахуванням специфіки діяльності фахівців різних служб та установ; вивченню законодавчих актів у сфері захисту дітей від насильства. Другий семінар-тренінг на тему «**Виявлення випадків насильства та жорстокого поведіння у сім'ї**» мав завдання ознайомити учасників із принципами та методами діагностики насильства та жорстокого поведіння із дітьми у сім'ї; проінформувати учасників про алгоритм виявлення випадків жорстокого поведіння та насильства над дітьми у сім'ї; сформулювати у учасників навички «ведення випадку» (менеджмент випадку) у разі жорстокого поведіння та насильства над дітьми у сім'ї.

Мета другого етапу навчання полягала у формуванні в учасників навичок виявлення випадків насильства та жорстокого поведіння з дітьми у сім'ї. Для успішної реалізації мети були поставлені наступні завдання: уточнити основні поняття, зокрема „жорстоке поведіння з дітьми”, „насильство над дітьми”, «виявлення випадків насильства»; ознайомити з моделлю структурної профілактики насильства щодо дітей у сім'ї; ознайомити з циклом насильства та визначити фактори ризику його виникнення у сім'ї; ознайомити з основними ознаками жорстокого поведіння з дітьми та насильства над дитиною та особливостями виявлення випадків жорстокого поведіння та насильства над дітьми (з урахуванням специфіки діяльності фахівців різних служб та установ); проінформувати учасників про алгоритм виявлення випадків жорстокого поведіння та насильства над дітьми у сім'ї; відпрацювати з учасниками навички виявлення ви-

падків жорстокого поводження та насильства щодо дітей в сім'ї на ранньому етапі; розробити анкети для виявлення випадків жорстокого поводження та насильства над дітьми у сім'ї.

Як уже зазначалося, програма другого етапу навчання для спеціалістів пілотних районів передбачала розробку спеціальних анкет (або опитувальників) для виявлення випадків жорстокого поводження та насильства над дітьми. Було розроблено дві анкети та один опитувальник. Для них були обрані наступні питання для дослідження: умови проживання; зовнішній вигляд членів родини, дитини; психологічний розвиток; взаємовідносини; поведінкова реакція. Обраний діагностичний інструментарій для виявлення випадків жорстокого поводження та насильства над дітьми у сім'ї дозволяє оптимально визначати найбільш ризиковані ситуації та осіб, яким необхідна невідкладна соціально-психологічна допомога (*Додатки 1, 2*).

Таким чином, після проведення семінарів-тренінгів фахівці, дотичні до питань виявлення випадків жорстокого поводження та насильства над дітьми, отримали розроблену учасниками навчання анкету для виявлення випадків жорстокого поводження та насильства над дітьми.

2.3. Опитування дітей – потерпілих або свідків насильства, – як важлива складова професійних умінь фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих.

Суспільство виробило чітку позицію відносно моральної відповідальності держави за забезпечення абсолютних прав дитини на догляд та піклування зі сторони батьків та проживання й пе-

ребування у безпечному середовищі.

Отримати достовірну, до певної міри повну інформацію від дитини, що стала свідком злочину або потерпілим, – це особливо складний процес, оскільки цінність одержаного матеріалу залежить не лише від етапу розвитку, індивідуальних особливостей та сімейного середовища дитини, але й умов та способу проведення такої процесуальної дії як опитування малолітнього свідка або потерпілого.

У рамках проекту здійснена спроба переглянути існуючий досвід роботи з дітьми, які потерпають від насильницьких дій та жорстокого поводження або стали свідками насильства.

З цією метою було проведено навчання фахівців, які безпосередньо беруть участь у процесі опитування малолітніх свідків та потерпілих.

Загальні підходи до навчання були описані у попередніх розділах посібника, що ж стосується підвищення професійної компетентності даної категорії спеціалістів, то тут теж виокремилися свої особливості.

Навчання практиків відбувалось у три етапи із залученням фахівців-тренерів різних галузей – представників освіти, медицини, юридичних установ та правоохоронних органів.

Перший етап навчання (семінар-тренінг на тему «**Організація роботи кімнати для опитування дітей, які стали жертвами або свідками насильства, та техніка їх інтерв'ювання**») було проведено із залученням фахівця Фонду «Нічії діти» (Польща) Марії Келлер-Хамели – психолога, директора з питань міжнародної співпраці. Саме Польща досягла значних успіхів на шляху

до впровадження європейських стандартів дотримання матеріальних та процесуальних прав дитини в кримінально-процесуальне законодавство та практику розслідування кримінальних справ, які стосуються осіб, що не досягли повноліття. Польський досвід щодо особливостей залучення дитини, яка стала свідком або потерпілим від злочину, до участі у процесуальних діях, пов'язаних з розслідуванням правоохоронними органами обставин справи, є надзвичайно корисним для України [8, 9]. До участі в навчанні були запрошені керівники окремих організацій та установ у сфері протидії насильству, а зміст семінару носив ознайомлюючий характер для подальшого просування ідей щодо зміни підходів та принципів опитування свідків та потерпілих. Це своєрідна спроба підготовки управлінських рішень щодо започаткування функціонування в рамках проекту Дружньої кімнати для опитування свідків та потерпілих від насильницьких дій. Представники координаційних груп мали можливість ознайомитися зі стандартами кімнати для опитування дітей, що зазнали насильства, та основними правилами проведення інтерв'ю з дитиною в кімнаті для опитування. Така тематика була обрана не випадково, оскільки для оптимального функціонування кімнати необхідно заручитися підтримкою всіх організацій та установ, дотичних до питання соціально-психологічної роботи з дитиною та її сім'єю.

Другий етап навчання (семінар-тренінг на тему «**Опитування дітей – еволюція вразливості, знань та практики**») включав роботу тренера з представниками освіти, центрів здоров'я та соціальних служб, що була спрямована на отримання теоретичних знань та практичних навичок спеціалістів у процесі проведення інтерв'ю.

Зокрема, розглядалися питання психологічних характеристик дитини, яка зазнала насильства, врахування рівня розвитку дитини (когнітивного, емоційного та соціального) у процесі опитування та техніки налагодження контакту з дитиною в кімнаті для опитування.

Цільовою групою третього етапу навчання в рамках проекту стали представники районних судів, апеляційного суду, правоохоронних органів. Учасники семінару-тренінгу мали змогу ознайомитися з етапами розвитку дитини. Особливий акцент було зроблено на когнітивному, емоційному та соціальному розвитку дитини. Саме від розуміння специфіки її розвитку залежить успішність спілкування з дитиною, яка перебуває в особливій психотравмуючій ситуації, спричиненій фактом насильства або жорстокого поводження. Окрему увагу під час семінару-тренінгу було приділено психологічній картині потерпілої дитини: симптоматологія травми, характеристики синдрому посттравматичного стресу (Post-traumatic Stress Disorder (PTSD)). Враховуючи функціональну специфіку представників Феміди, значне місце в ході семінару-тренінгу було відведене проблемам опитування: підготовка, місце, фази інтерв'ю, встановлення контакту з дитиною, типи запитань. Таке змістове наповнення навчальних сесій в подальшому дасть змогу найбільш ефективно використовувати відкриту в рамках проекту Дружню кімнату для опитування потерпілих та свідків насильства й жорстокого поводження. Варто зазначити надзвичайну активність представників Академії суддів України, які навчання своїх спеціалістів внесли у план заходів, а на завершення вручили сертифікати про участь у тренінгу.

2.4. Реабілітація дітей, потерпілих від насильства в сім'ї, – в контексті структурної профілактики насильства над дітьми.

Проблема реабілітації осіб, які зазнали насильства, породжує безліч практичних питань етичного, гуманістичного, соціально-економічного, правового, медичного, освітнього характеру, вирішення яких можливе за умови спільних зусиль фахівців різних галузей.

Особливість української ситуації полягає в тому, що обговорення проблеми насильства над дітьми, як і в цілому над особистістю, донедавна було табуоване. Вважалося непристойним втручатися у внутрішньосімейні конфлікти, а окремі випадки, які висвітлювалися в засобах масової інформації, трактувались як дії окремих злочинців та маніяків. Лише зараз суспільство починає усвідомлювати катастрофічні масштаби проблеми. Стало зрозумілим, що українські діти, так само як і діти інших країн (а можливо, й у більшій мірі), страждають від насильства в сім'ї, школі, зі сторони суспільства та держави.

На сьогодні в країні практично не існує системи допомоги дітям, постраждалим від різних форм насильства. Вона переживає тільки початковий період становлення, хоча існує унікальний досвід окремих досліджень, створення кризових центрів, притулків для постраждалих дітей та жінок, телефонів довіри. Для втілення в життя та максимальної ефективності реабілітаційних заходів на рівні держави необхідно заручитися підтримкою підготовлених кадрів певного рівня профілактичної діяльності. Питання і проблеми соціальної (суспільної), психологічної та психотерапевтичної профілактики насильства та жорсто-

кого поводження з дітьми майже не входять в обов'язки програми підготовки спеціалістів (юристів, психологів, педіатрів, педагогів), керівних кадрів та політиків, що надзвичайно важливо в руслі швидкої зміни соціально-економічних та політичних умов у наданні допомоги дітям.

Надання психосоціальної допомоги потерпілим від насильства є багатофункціональною діяльністю, яка передбачає взаємодію фахівців різного профілю, включаючи психологів, юристів, медичних працівників тощо. Юридична допомога здебільшого захищає людину від фізичної кривди та соціального безправ'я. До функцій фахівця соціальної роботи входить надання допомоги в соціальному функціонуванні особистості, у вирішенні матеріально-побутових питань. Психолог здійснює психологічний супровід у формі консультування, психокорекції та психотерапії.

Узгоджена робота спеціалістів, при якій кожен компетентно виконує свої функції, визначає ефективність психосоціальної роботи з особами, які постраждали від насильства та жорстокого поводження.

У рамках проекту було проведено навчання із залученням міждисциплінарної тренерської команди, до складу якої увійшли вітчизняні та зарубіжні фахівці: Йоланта Змарзлік, психолог, координатор Дитячого правозахисного центру “Мазовецька” (Польща), Ю. В. Онишко, кандидат мед. наук, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика, Є. В. Дубровська, дитячий психіатр. Цільовою групою стали представники реабілітаційних центрів, спеціалізованих психологічних служб ЦССДСМ, при-

тулків для неповнолітніх, центрів по роботі з жінками тощо.

Програма навчання умовно складалася з наступних блоків:

- аналіз суспільних та психологічних проявів, які з'являються у скривдженій дитини;
- побудова терапевтичного контакту з дітьми у різних фазах розвитку (у тому числі психологічна допомога скривдженій дитині з акцентом на роботу над травмою; формулювання терапевтичних суперечностей, побудова ситуацій, які заважають у контакті з психологом);
- система медико-соціальної реабілітації постраждалих від насильства в сім'ї (зокрема медичні та соціальні аспекти, проблеми та перспективи; індикатори жорстокого поводження з дітьми; алгоритми дій медичних працівників у випадку виявлення фактів вчинення насильства щодо дітей).

Окрема увага приділялася знайомству з практичними методами роботи з дітьми, які постраждали від насильства та жорстокого поводження.

Безсумнівно, разове навчання фахівців не може вирішити усіх проблемних питань, однак це була спроба актуалізації знань представників різних установ та організацій, дотичних до реалізації питань реабілітації та подальшого виявлення загальних закономірностей, визначення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, обґрунтування моделей функціонування психосоціальної допомоги в суспільстві.

Семінари для практичних психологів та соціальних педагогів, травень 2009

Тренінг для тренерів, червень 2008

РОЗДІЛ 3

Надання соціальних психолого-педагогічних послуг у сфері структурної профілактики насильства над дітьми

3.1. Семінар-тренінг для батьків «Батьки та діти: партнерське спілкування».

Враховуючи особливості проекту та специфіку цільових груп, у процесі навчання, про який ішлося вище, учасникам було запропоновано розробити тренінгові програми для дітей, батьків, фахівців, які здійснюють профілактичну роботу, та представників влади, дотичних до питань прийняття рішень на рівні району, міста. На користь вибору саме цих цільових груп говорив той факт, що для успішного впровадження моделі структурної профілактики щодо насильства у сім'ї зусилля фахівців необхідно спрямувати на зміну поведінки особистості, обставин, в яких вона перебуває, та прийняття відповідних рішень на рівні особистості, громади та суспільства. З цієї метою учасниками ТОТ розроблені три профілактичних навчальних семінари-тренінги, а саме:

- 1) семінар-тренінг для батьків «Батьки і діти: партнерське спілкування»;
- 2) семінар-тренінг для підлітків віком 14–16 років «Навички ефективного ненасильницького спілкування»;
- 3) семінар-тренінг для спеціалістів «Соціально-просвітницька діяльність з попередження насильства щодо дітей».

Навчальний семінар-тренінг «Батьки і діти: партнерське спілкування» покликаний допомогти практичним психологам, соціальним педагогам, працівникам соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, а також тим, хто здійснює просвітницьку діяльність у сфері протидії насильству в сім'ї.

Особливість даного семінару-тренінгу полягає у тому, що батькам надаються можливості відпрацювати навички ефективної взаємодії та спілкування з дітьми різного віку без насильства, що є запорукою виховання гармонійно розвинутої, зрілої й відповідальної особистості.

Для семінару-тренінгу характерні чітка логіка, взаємозв'язок між частинами навчального матеріалу, різноманітність інтерактивних методик. Він представляє собою цілісний послідовний тренінг, розрахований на 18 годин, представлений у вигляді шести тренінгових занять по три години. Кожна частина складається з двох сесій, де використані різні тренінгові методи, а саме: рольова гра, міні-лекція, мозковий штурм, обговорення в загальному колі тощо.

Разом з тим зміст семінару-тренінгу поєднує в собі поширення інформації з актуальних для батьків питань спілкування з дитиною без агресії, злості, без конфлікту, за принципом «вчуся не карати, а домовлятися».

Практична направленість семінару-тренінгу служить актуалізації батьківського потенціалу, який спирається на існуючий батьківський досвід, із використанням основних принципів навчання дорослих. Зокрема принцип спільної діяльності, який реалізується через взаємодію учасника з ведучим та іншими учасниками, опора на досвід учасників – реалізується через вправи на актуалізацію батьківських знань, використання різних методів та інтерактивних технік навчання, практичне використання отриманих знань і навичок протягом заняття, яке реалізується через проведення ролевих ігор та обговорення їх у колі.

Таким чином, поступове усвідомлення в ході занять особливостей спілкування, причин неконтованих виявів агресії до дитини, усвідомлення особистісних особливостей дає можливість в подальшому змінити ставлення до спілкування з власною дитиною.

При потребі семінар-тренінг можна модифікувати таким чином: 3 заняття по 6 годин за умови, якщо не порушено логіку, послідовність та актуальність заявленої теми.

Апробація розробленого семінару-тренінгу для батьків пройшла на базі спеціалізованої школи інформаційних технологій № 304 Святошинського району м. Києва.

Після внесених коректив та доповнень даний семінар-тренінг був презентований практичним психологам, соціальним педагогам загальноосвітніх навчальних закладів, спеціалістам соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді пілотних районів. Фахівці мали можливість спробувати самостійно провести окремі вправи та отримати кваліфікований зворотній зв'язок для покращення вмінь та навичок проведення занять за даною тематикою.

3.2. Соціально-психологічний тренінг для підлітків віком 14–16 років «Навички ненасильницького спілкування».

Тренінгові заняття «Навички ефективного ненасильницького спілкування» для підлітків віком 14–16 років – це своєрідна спроба ознайомити підлітків із системою спілкування, яка була запропонована відомим американським психологом доктором Маршалом Б. Розенбергом. Названа автором «ненасильницьке спілкування», вона понад 50 років користується популярністю у більше як 30 країнах світу, довівши свою ефективність.

«Ненасильство – не стратегія, яку можна використати сьогодні й відмовитися від неї завтра. І це не та річ, що зробить вас беззахисним; ненасильство – це творення позитивних стосунків між людьми замість суперництва, що домінує в нашому світі. Сутність ненасильства – відкрити душу позитиву,» – так в передмові до книги М. Розенберга написав Арун Ганді, засновник і президент Інституту ненасильства Махатми Ганді.

Формування особистості дитини починається в сім'ї, багато в чому залежить від особливостей стосунків та характеру спілкування між її членами. На жаль, уже в сім'ї діти стикаються з проявами насильства, якому не мають можливості протистояти. Саме тому, на думку авторів, дітям необхідно надати можливість відпрацювати навички ефективної взаємодії та спілкування без насильства, порівняти відчуття від насильницьких та ненасильницьких впливів на власну особистість, обрати конструктивну, свідому позицію щодо вибору, що є ознакою гармонійно розвинутої, зрілої та відповідальної особистості.

Для тренінгових занять «Навички ефективного ненасильницького спілкування» характерні чітка логіка, взаємозв'язок між частинами навчального матеріалу, різноманітність інтерактивних методик. Це цілісний, послідовний тренінг, розрахований на 18 годин, представлений у вигляді шести тренінгових занять по три години. Кожна частина складається з двох сесій, в яких використані різні тренінгові методи, а саме: інформаційне повідомлення, вправи, рольові ігри, мозковий штурм, обговорення в загальному колі, малювання тощо. Кожна зустріч починається з пригадування особливостей попереднього етапу роботи, а інформаційний та практичний матеріал подається дозовано із поступовим ускладненням. Вправи, рекомендовані для занять, відповідають віковим та психологічним особливостям підліткової аудиторії.

Робота під час занять поєднує в собі поширення інформації з питань ефективного спілкування та взаємодії, самопізнання та поетапного відпрацювання навичок ненасильницького спілкування. Спрямована вона на практичне використання отриманих знань і навичок та формування бажання подальшого самовдосконалення.

Автори вважають, що саме використання ненасильницької моделі спілкування Маршалла Б. Розенберга викличе цікавість, бажання оволодіти навичками. Таким чином, поступове усвідомлення в ході занять особливостей власного спілкування, причин неконтрольованих виявів агресії, усвідомлення особистісних якостей, знання інших моделей поведінки дає можливість в подальшому змінити поведінкові паттерни на більш конструктивні.

3.3. Дружня кімната для опитування дітей-свідків та дітей-потерпілих від насильства.

Захист дітей від кривдження і занедбання – це питання, яке все частіше стає предметом свідомої турботи опікунів та спеціалістів, мобілізує авторів суспільної діагностики, визначає цілі соціальної політики. Ми переконані, що батьки, системи освітніх та опікунських інституцій, політики і все суспільство повинні стежити за безпекою дітей та захищати їх від будь-якого насильства. Але трапляється, що всі намагання не приносять ефекту, і дитина зазнає насильства.

Все частіше відзначається, що участь дитини в розслідуванні та судових процесах є для неї черговим джерелом страждань і викликає почуття розгубленості. Багаторазові опитування, довготривалі процедури, які іноді тягнуться по кілька років, брак допомоги та підтримки, відсутність професіоналізму людей, які ведуть опитування, погана регуляція судочинства повторно кривдять дитину.

Історія зацікавленості проблемою дітей-потерпілих від насильства, які беруть участь у юридичних процедурах, відносно коротка. Народження ідеї захисту прав дітей-свідків та дітей-потерпілих тісно пов'язана із проблемою кривдження дітей (60-ті роки минулого століття), коли Кемп, Сільвермен, Стіл, Дрогемюллер і Сільвер (1962, США) опублікували статтю [9], яка описувала медичну картину синдрому дитини, що зазнала знущань. Кетлін С. Фаллер згадує роль та наслідки цієї публікації: «Їхня стаття та інші суспільні й політичні ініціативи призвели до юридичних змін у окремих штатах та у всій країні, а кульмінацією було запровадження у середині 70-их

років юридичного обов'язку повідомлення про випадки кривдження дітей (*Mandatory Reporting Law*)». Такий юридичний припис був адресований спеціалістам, які працюють з дітьми і яким гарантований юридичний захист, коли повідомляється про випадки кривдження дітей, та правові санкції, коли це не робиться (*Faller, 1996*). У результаті юридичних зобов'язань, розголосу проблеми та зростання суспільної вразливості почала різко зростати кількість заяв про випадки кривдження дітей.

Коли діти є потерпілими від фізичного насильства або занедбання, у більшості випадків їх фізичний стан – підтверджені травми, рівень фізичного розвитку, стан гігієни та умови, в яких живе дитина – є безпосередніми або опосередкованими доказами кривдження. Проведення розслідування в таких справах вимагає візитів додому, розмов з членами сім'ї, вчителями, медичного обстеження дитини, спостережень за дитиною, а опитування не є необхідним. Натомість у ситуації підозри в сексуальному використанні фізичні докази сексуальних контактів з дитиною, такі як травми, хвороби, що передаються статевим шляхом, або вагітність, трапляються рідко, у 10% з 30% виявлених випадків використання (*Faller, 1993*). Дуже часто єдиними особами, які можуть надати інформацію про те, що сталося, є злочинець, який з очевидних причин не зацікавлений у задокументуванні своєї провини, та жертва. Опитування дитини через брак альтернативних джерел правдивої інформації стає для правосуддя єдиним шляхом розуміння того, що відбулося.

У другій половині 80-их років розпочата реалізація дослідницьких програм щодо обумовле-

ності ефектів опитування дітей [8]. Перша систематизована праця щодо практики опитувань дітей у США – це дослідження Конте і колег (*Conte, Sorenson, Fogarty, Dalla Rosa, 1988*).

У 1985 р. прокурором Робертом Е. Крамером, який займався захистом прав дітей, що беруть участь у юридичних процедурах, створено нову інституцію – *Дитячий правозахисний центр* (*Children's Advocacy Center*), де компетентними спеціалістами проводилося опитування дітей в умовах, які відповідають їхнім потребам.

У 2002 р. організація *Save the Children* опублікувала рапорт порівняльних досліджень, проведених у 9 європейських країнах (Данія, Фінляндія, Греція, Іспанія, Ісландія, Німеччина, Румунія, Швеція, Італія), метою яких була оцінка законодавства та юридичної практики, пов'язаної з захистом у правових процедурах інтересів дітей-потерпілих і свідків сексуального використання (*Diesen, 2002*). Результати цих досліджень показують, що в усіх судових системах перерахованих країн визнано, що дитина має особливі потреби в юридичних процедурах. Робиться все можливе, щоб захистити дитину від подальшого негативного досвіду і непотрібного стресу. Одночасно серед досліджуваних країн була виявлена значна відмінність з точки зору юридичної підтримки та психологічної допомоги, що надається дитині під час правових процедур.

Кількість і якість інформації, отриманої від дитини, яка виступає в ролі свідка в карній процедурі, безпосередньо пов'язана з місцем та способом, яким опитують дитину. Дослідження вказують на те, що сприятливе місце має ключове значення для отримання правдивої інформації

від дитини і зменшення неточностей в її зізнаннях (Saywitz, Natchanson, 1993 за: Sorenson I in. 1997, Hill, Hill 1987 за: Bourg i in., 1999). Стрес, який переживає дитина, заважає в правдивому відтворенні подій і викликає більше покладання на думку свідків. Нейтральне і сприятливе місце забезпечує не тільки отримання більшої кількості інформації від дитини, але і кращу якість цієї інформації (Yuille, Hunter, Joffe, Zaparniuk, 1993 за: Bourg, 1999). Надзвичайно важливо для дітей створити можливість давати свідчення в умовах, які забезпечують максимальний психологічний комфорт. Варто пам'ятати, що дитина може перебувати на різних етапах переживання свого травматичного досвіду. Буває таке, що досі дитина нікому не розказувала про те, що з нею сталося. Сприятливі умови опитування означають передусім забезпечення почуття безпеки, що дозволяє обмежити страх і відчуття безсилля та безпорадності, пов'язані з відтворенням травматичної події. Також вони гарантують дитині можливість контролю способу виявлення болісного досвіду.

Відповідні умови проведення опитування заохочують також батьків до ширшої співпраці в пошуку справедливості. Як правило, вони намагаються захищати власну дитину від повторної травми, яку може завдати опитування. Усвідомлення, що їх діти будуть давати свідчення в умовах, адекватних до їхнього віку та психічного стану, призводить до того, що батьки з меншим спротивом погоджуються заявити про злочин. Таким чином зростає можливість притягти злочинця до кримінальної відповідальності й ліквідувати загрози, які він може становити для інших дітей.

У 2008 році розпорядженням Міністра внутрішніх справ України було прийняте рішення про створення «зелених кімнат» при відділах кримінальної міліції у справах дітей. На сьогодні створено 325 таких кімнат, де з дітьми проводиться комплекс профілактично-реабілітаційних заходів. На сьогодні керівництвом МВС прийняте рішення про укомплектування «зелених кімнат» психологами, що дозволить надавати більш фахову допомогу дітям, які потрапили в складні життєві ситуації, пережили емоційні перенавантаження та стресові ситуації.

Рекомендації, яких дотримуються в країнах Європи та США при створенні кімнат для опитування дітей, передбачають такі основні принципи:

Нейтральність – це ключове слово при виборі локалізації кімнати для опитування. Вона найменшою мірою має асоціюватися з негативними переживаннями. Адже у випадках, коли немає окремих входів для злочинців та жертв, дитина може бути свідком щоденної роботи міліції, наприклад, ведення агресивних підозрюваних у наручниках. Тоді на дитину може вплинути атмосфера, що викликає страх. Проводячи дитину через такий бар'єр стресу і страху, не може бути і мови про забезпечення їй почуття безпеки у кімнаті для опитування, незалежно від того, наскільки сприятливою вона буде.

Локалізація кімнати для опитування повинна бути нейтральною, а інтер'єр запроектований таким чином, щоб забезпечити максимальне почуття інтимності. Кімната має знаходитися в тихому місці, ізольованому від шуму вулиці,

розмов, які ведуться в коридорі або в сусідніх кімнатах. Необхідна атмосфера конфіденційності, оскільки дитина приходить сюди розказувати про речі, що викликають сором, і дуже часто вони є її найретельніше приховуваною таємницею. Голоси за дверима чи за стіною можуть вселяти страх, що таємницю почує хтось ззовні.

Приміщення складається з кімнати для очікування, кімнати для опитування, де знаходиться дитина та спеціаліст, який проводить опитування, кімнати для спостереження, де знаходяться спеціалісти, які спостерігають за опитуванням.

У приміщенні (кімнаті для опитування та спостереження) можливе аудіо-відеофіксування опитування, завдяки якому його перебіг може бути відтворений на основному розгляді справи. Також забезпечена технічна можливість комунікації (мікрофон, навушники) між спеціалістами, які ведуть опитування (суддя, психолог), та тими, хто спостерігає за ним, з метою передачі запитань, які мають бути поставлені дитині.

У багатьох країнах уже запроваджені правові норми, які дозволяють запис на плівку свідчень дитини. У деяких державах в опитуванні беруть участь представники служб захисту дітей (соціальні працівники). Запис з опитування пізніше використовується в карній процедурі, це вберігає дитину від необхідності ще раз розповідати ту саму історію.

Відкриття дружньої кімнати, травень 2009

Кімната для спостереження

РОЗДІЛ 4

Структурна профілактика насильства у громаді

4.1. Інформаційна кампанія «Дитинство без насильства».

Інформаційні кампанії як ефективна соціальна технологія досить часто використовуються в профілактичній діяльності, оскільки вони є могутнім інструментом впливу на широкі верстви населення за допомогою різноманітних засобів і каналів масового та індивідуального інформування людей для прийняття нових, корисних як для них самих, так і для суспільства моделей поведінки в певній сфері життя. Зазвичай кампанії прагнуть до якогось діапазону конкретних завдань і результатів: підвищення рівня знань особистості, зростання усвідомлення можливих наслідків, альтернатив або доступної допомоги; запобігання діям, які вважаються соціально небажаними або небезпечними; зміна ставлення суспільства або окремих його представників до про-

блеми або до групи людей, а в перспективі створення нових соціальних цінностей.

Інформаційні кампанії посідають особливе місце і в структурній профілактиці насильства над дітьми. Саме завдяки різноманітним каналам комунікації можливо одночасно задіяти різні рівні впливу. Для розповсюдження інформації, формування розуміння й підвищення рівня знань в широкому масштабі (*рівень суспільства*) кампанії спираються на засоби масової інформації; для формування, зміни й закріплення ставлень та мобілізації проявів поведінкових стереотипів на більш особистому рівні використовують міжособистісні канали (*рівень відносин*). Міжособистісна комунікація допомагає розміщувати повідомлення кампанії в певному соціальному контексті, зрозумілому кожному окремому членові цільової аудиторії (*рівень громади*). Вплив кампаній включає й рівень індивідуального пізнання (*рівень особистості*). Власне, ці пізнавальні аспекти виявляються усередині матриці соціального сприйняття, і будь-які поведінкові наслідки теж виявлятимуться в рамках соціальних ролей, соціальних інститутів, соціальних відносин й здійснюватимуть на них вплив.

Визначення терміну “кампанія” розрізняються в плані узагальнення або конкретизації завдань, що стоять перед тією або іншою кампанією, її тривалості та призначення, одиниць аналізу й фокусу вигоди від кампанії, а також комунікаційних каналів, які задіяні.

Однак, характерними ознаками кампанії є наскільки (1) кампанія спрямована на отримання конкретних результатів або ефекту (2) у відносно великій групі людей (3) в межах чіткого визначе-

ного періоду часу (4) за допомогою організаційного комплексу комунікаційних дій.

У контексті проекту кампанія – це *спланований комплекс дій з метою досягнення певних змін у поведінці адресатів упродовж конкретного періоду*.

Здійснення інформаційної кампанії “Дитинство без насильства” базувалося на таких *основних принципах* створення й реалізації кампаній [2]:

- кампанія є окремою складовою, узгодженою з іншими складовими проекту;
- послання кампанії спрямовані на конкретні зміни;
- до реалізації кампанії залучені всі зацікавлені сторони (органи державної влади, ЗМІ, батьки, вчителі, діти, державні й недержавні організації);
- кампанія складається з декількох компонентів (елементів), які об’єданні загальним посланням;
- ідеї і послання, використані в кампанії, доступні цільовій аудиторії;
- у кампанії використані декілька взаємопов’язаних комунікативних каналів.

Зазначимо також, що технологія кампаній заснована на концепції зміни поведінки, згідно з якою стимулом для її зміни є нова, значуща для людини інформація. У зв’язку з цим особлива увага організаторами приділялася змістовій складовій усіх компонентів як основному засобу впливу на цільову аудиторію.

Таким чином, в проекті *інформаційна кампанія “Дитинство без насильства”* – це *спланований*

комплекс дій з метою підвищення поінформованості громадськості щодо негативних наслідків жорстокого поводження з дітьми і залучення її до активного втручання у випадки насильства над дітьми, популяризації ідеї усвідомленого батьківства та зміни ставлення батьків до виховання власних дітей, інформування підлітків та відпрацювання навичок ненасильницького спілкування.

Кампанія складалася з наступних компонентів:

- інформаційна кампанія «*Побач. Почуй. Скажи*»;
- інформаційна кампанія «*Біль від ремня пройшов*»;
- навчальні семінари-тренінги для представників ЗМІ, присвячені проблемам насильства щодо дітей у сім’ї;
- тренінговий курс для підлітків «*Навички ефективного ненасильницького спілкування*»;
- фотоконкурс «*Світ дитячих мрій*».

Партнерами кампанії виступили Міністерство України у справах сім’ї, молоді та спорту, Державна соціальна служба для сім’ї, дітей та молоді, Міжнародний правозахисний жіночий центр «Ла Страда – Україна», рекламна агенція DDB, Департамент кримінальної міліції у справах дітей Міністерства внутрішніх справ України, Київська міська державна адміністрація, районні державні адміністрації м. Києва, Київський міський та районні центри соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді, Київська міська та районні служби у справах дітей, Київське міське та районні управління освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка.

Зупинимось детальніше на окремих складових інформаційної кампанії «Дитинство без насильства».

З листопада 2008 р. по червень 2009 р. Український фонд «Благополуччя дітей» спільно з партнерами реалізував міжнародну інформаційну кампанію «Побач. Почуй. Скажи». Мета кампанії – залучення громадськості до діяльності, спрямованої на подолання проблеми насильства над дітьми

Кампанія проходила одночасно у 14 областях України та шести країнах Східної Європи: Литві, Латвії, Болгарії, Молдові, Македонії, Польщі. У ній були використані матеріали, розроблені рекламною агенцією DDB у Польщі (адаптовані рекламною агенцією DDB в Україні), та апробовані польською організацією «Нічії діти» (Польща).

Плакати, буклети, сітілайти (3 види) привертати увагу громадськості до проблеми фізичного насильства над дітьми та необхідності втручання у такі ситуації. Адже не таємниця, що батьки, які завдають шкоди своїм дітям, намагаються це приховати.

Побач

Ніхто не бачить мої рани, синці та шрами. Мої батьки не дозволяють мені їх показувати. Я знаю, що я сама в усьому винна, і мене за це покарано.

Почуй

Ніхто не чує, як я плачу. Мені заборонено говорити про те, як мені боляче, страшно та самотньо.

Скажи

Мені потрібна Ваша допомога. Тільки Ви можете мене захистити.

Особлива увага приділялася інформуванню громадськості щодо звернень у випадку насильства над дітьми. У рамках інформаційної кампанії «Побач. Почуй. Скажи» було:

- розповсюджено понад 320 тисяч плакатів та розміщено інформації на сітлайтах;
- обговорено проблему насильства над дітьми та можливостей її розв'язання під час проведення заходів та зустрічей між представниками місцевих громад, організацій, що працюють з дітьми, які постраждали від насильства;
- надруковано в засобах масової інформації 12 матеріалів, які стосуються кампанії та профілактики насильства.

З метою підвищення рівня поінформованості громадськості щодо негативних наслідків фізичного покарання дітей, неприпустимості побиття дитини як методу виховання проведена інформаційна кампанія **“Біль від ременя пройшов. Але це залишиться між нами”** (вересень – листопад 2009 р.).

Потреба у її проведенні виникла після оприлюднення даних дослідження, проведеного Українським фондом “Благополуччя дітей” у липні 2009 р. Згідно з даними дослідження, більше третини людей в Україні вважає, що фізичне покарання дітей не тільки припустиме, але й необхідне. У деяких родинах як дисциплінарну міру використовують різні види фізичного покарання – від потиличників і ляпасів до побиття. Головним інформаційним посланням кампанії стало те, що потрібен не тільки час, аби залікувати фізичні ушкодження від покарання, а й чимало зусиль для того, щоб вгамувати сердечні рані, відновити

психіку дитини, яка постраждала від побоїв.

Для проведення кампанії використані матеріали, створені агенцією DDB[®]Latvia та адаптовані організацією “Centrs Dardedze” (Латвія).

У рамках інформаційної кампанії “Біль від ременя пройшов. Але це залишиться між нами”:

- розповсюджено 44 500 плакатів та листівок;
- надруковано в засобах масової інформації 11 матеріалів, що стосуються кампанії та профілактики насильства.

Ще одним важливим компонентом кампанії став тренінг-курс **«Навички ефективного ненасильницького спілкування»** для підлітків віком 14–16 років, про який мова йшла у попередніх розділах.

Семінар для представників ЗМІ **«Можливості ЗМІ у сфері профілактики насильства щодо дітей у сім'ї»** став невід'ємною складовою інформаційної кампанії “Дитинство без насильства”.

Адже саме від ЗМІ залежить формування суспільної думки про неприпустимість використання насильства у будь-якій сфері суспільного життя. Про це свідчать і рекомендації, озвучені у доповіді ООН про необхідність спонукати ЗМІ до пропаганди цінностей, не пов'язаних з насильством, забезпечення всебічного дотримання прав дитини в усіх матеріалах, що розповсюджуються засобами масової інформації.

Своєрідним підсумком кампанії став IV Всеукраїнський фотоконкурс **“Світ дитячої мрії”**, організаторами якого виступили Український фонд “Благополуччя дітей” та Державна соціальна служба для сім’ї, дітей та молоді. Мета конкурсу полягала в утвердженні та популяризації принципів родинного виховання дитини як національної цінності, які були відображені у номінаціях фотоконкурсу:

1. «Моя сім’я – найкраща в світі» – сім’я як середовище для виховання громадянина в любові, злагоді, навчанні, спільній грі, праці та відпочинку;
2. «Тепер я маю родину» – сімейні форми виховання (опікунські та прийомні сім’ї, дитячі будинки сімейного типу) як осередки виховання дитини в сімейному оточенні та любові, навчанні, спільній грі, праці й відпочинку;
3. «Рідне село. Традиції сім’ї» — виховання дітей у сільській родині в гармонії з довкіллям, відображення першоджерел роду, зв’язку поколінь, народних традицій.

Участь у фотоконкурсі могли взяти всі бажаючі відповідно до тематичної спрямованості. Значну підтримку фотоконкурс отримав у гло-

бальній мережі Інтернет, де працював веб-сайт www.fotokonkurs.org. Кожен мав змогу не лише переглянути конкурсні фотороботи, але й проголосувати за ті, які найбільше сподобалися, а за допомогою інтерактивної функції відвідувачі могли розміщувати також власні фотороботи.

У конкурсі взяли участь понад 40 учасників, надіслано понад 450 фотографій. Кращі фотографії використовуються при створенні макетів соціальної реклами.

Завдяки планомірному й послідовному проведенню інформаційної кампанії “Дитинство без насильства” серед учасників проекту зросло усвідомлення проблем насильства щодо дітей, його наслідків для особистості й суспільства.

Підсумкова виставка IV Всеукраїнського фотоконкурсу “Світ дитячої мрії”

4.2. Міжсекторальна взаємодія у сфері структурної профілактики насильства над дітьми (попередження, втручання та реабілітація).

Найбільш дієвим і результативним способом профілактики насильства є проведення комплексних, багаторівневих стратегій усунення його причин, що потребує ефективної міжвідомчої і міжсекторної взаємодії.

Отже, головним пріоритетом сьогодні стає залучення всіх відомств та секторів суспільства (на національному і громадському рівні) до узгодженої роботи з профілактики насильства.

Слід зазначити, що порядок взаємодії державних установ та організацій у даній сфері визначений у спільних наказах міністерств (Наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 р. № 3131/386; Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 14.06.2006 № 1983/388/452/221/556/596/106).

Однак, як засвідчує практика, існує необхідність покращення координації діяльності різних відомств та організацій як державного, так і недержавного секторів у сфері структурної профілактики насильства над дітьми, зокрема щодо:

- узгодження принципів та стратегій профілактичної роботи з урахуванням сучасних підходів;

- взаємне інформування про служби, які працюють у відомствах, організаціях, та послуги, які вони надають, форми і методи роботи, посадові обов'язки спеціалістів;
- узгодження алгоритму діяльності (які кроки і в якій послідовності виконувати при необхідності надання консультативної, корекційної, реабілітаційної, спеціалізованої та соціально-правової допомоги);
- розробки комплексних програм профілактики насильства над дітьми.

Саме тому одним із завдань проекту було створення умов для покращення взаємодії між різними установами, службами і організаціями, які працюють у сфері профілактики насильства над дітьми, створення та організація діяльності міжсекторних координаційних груп для розробки плану дій "Профілактика сімейного насильства над дітьми: компетентне втручання в таких сім'ях, реабілітація дітей – жертв насильства".

У контексті сучасних підходів до профілактики насильства над дітьми у проекті використовувалось наступне трактування поняття «міжсекторна взаємодія». *Міжсекторна взаємодія* в сфері профілактики насильства над дітьми – це загально визнаний взаємозв'язок між організаціями, установами із різних секторів (відомств), котрий встановлено для здійснення спільної діяльності з метою досягнення визначених результатів більш ефективним, дієвим, обґрунтованим і стабільним чином, ніж це могло бути досягнуто зусиллями лише одного сектора (відомства), і передбачає узгодження інтересів та поєднання зусиль і ресурсів для реалізації взаємно прийнятних цілей.

Ефективна міжсекторна взаємодія можлива лише за умови дотримання певних необхідних і достатніх умов, із яких не можна виключити жоден компонент, не порушивши обумовленості даного процесу, *a саме*:

- розуміння учасниками сутності структурної профілактики насильства над дітьми;
- наявність єдиного інформаційного простору (знання сторін одна про одну, єдиний термінологічний апарат);
- організація роботи із використанням однакових підходів та принципів;
- спільне розуміння проблеми, наявність єдиної мети;
- наявність затверджених правил взаємодії та прийняття рішень;
- загальна відповідальність за прийняті рішення та досягнення результатів.

Виконання даного завдання потребувало поетапних дій.

На *першому етапі* реалізації даної складової проекту було здійснено:

- презентаційні зустрічі для представників державних та неурядових організацій, дотичних до питань профілактики насильства над дітьми, з метою інформування про діяльність, заплановану в межах проекту;
- налагоджено співпрацю як із керівництвом певних установ, закладів і служб, так і з окремими спеціалістами, які надають інформаційно-консультативні послуги, здійснюють освітню та реабілітаційну роботу в громадах районів;
- визначено державні служби (установи) та

спеціалістів для участі в роботі у міжсекторних координаційних групах.

За результатами першого етапу було сформовано чотири координаційні групи в пілотних районах проекту. До їх складу увійшли спеціалісти центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей, представники управлінь освіти, охорони здоров'я, науково-методичних центрів практичної психології і соціальної роботи, правоохоронних органів.

Основна мета роботи координаційних груп полягала в розробці та забезпеченні ефективної реалізації єдиної політики, удосконалення системи моніторингу та оцінки в сфері профілактики насильства над дітьми шляхом координації діяльності всіх ключових партнерів у районі.

Наступним етапом реалізації даної складової проекту було проведення навчання представників координаційних груп районів щодо організації співпраці між різними установами та відомствами з питань попередження, втручання та реабілітації; розробки та впровадження комплексної програми з профілактики насильства над дітьми. За час проекту було проведено 3 семінари, у яких взяли участь загалом 28 учасників, по 5 - 7 представників із кожного пілотного району.

Зупинимося більш детально на змісті проведених семінарів. На першому розкривалися концептуальні основи структурної профілактики насильства, визначалися її можливості щодо проведення ефективної роботи з попередження, втручання та реабілітації в ситуаціях насильства над дітьми; обговорювалися механізми міжсекторної взаємодії.

Результатом участі представників координаційних груп у першому семінарі стало усвідомлення перспектив структурної профілактики, яка створює можливості реалізувати дії з профілактики насильства комплексно, об'єднувати ресурси і досягати системних та довгострокових результатів.

Як зазначила Ольга Василівна Хмелева, начальник методичного центру практичної психології і соціальної роботи Оболонського району м. Києва: «Саме структурна профілактика створить можливості об'єднання зусиль різних організацій, установ і відомств для створення умов щодо досягнення благополуччя кожною дитиною».

Мету другого і третього семінарів з циклу навчання представників координаційних груп можна визначити як створення умов для розробки проекту плану дій з профілактики насильства над дітьми у сім'ї із використанням моделі структурної профілактики.

Попередній аналіз районних програм та планів дій з профілактики насильства показав, що переважна більшість заходів організацій і установ у цій сфері здійснювалися навздогін подіям, які відбуваються (реагування на факт насильства); у реалізації планів переважає звичний інструментарій роботи (вилучення із сім'ї, бесіда); визначаються тільки кількісні критерії оцінки проведеної профілактичної роботи.

Незважаючи на те що існує достатня кількість програм профілактики насильства, бракує програм, належним чином спланованих. Досить часто чи то у відповідь на зовнішній тиск, чи то через внутрішні інтереси спеціалісти впроваджують програми, не усвідомлюючи, чи потребує їх громада, чи відчуває їх необхідність, і тому не розуміючи, як найкраще організувати програми та запропонувати їх цільовим групам.

вати їх цільовим групам.

Тому акцент у навчанні міжсекторних координаційних груп районів був зроблений на ознайомленні учасників із принципами розробки та реалізації програм, інструментарієм визначення проблем, оцінюванням потреб та пріоритетів щодо впровадження програм, виходячи з аналізу ситуації в громаді; логіко-структурною схемою побудови програм, методами роботи, інструментарієм, котрі здатні попереджати виникнення ризику насильства.

Значну частину навчального часу було приділено відпрацюванню навичок розробки програм на основі визначених причин насильства над дітьми на різних рівнях профілактики і впливу.

На думку учасників, *“знання, отримані на семінарі, дають можливість проводити більш чітко планування своєї роботи, уміння виділити першочергові завдання та працювати на перспективу”* (Суслова Любов Петрівна, Святошинське управління охорони здоров'я, заступник начальника з охорони материнства і дитинства).

Результатом участі для представників координаційних груп стало також сформоване *“бачення місця РЦСССДМ в роботі команди щодо структурної профілактики насильства над дітьми в сім'ї”* (Дмитрієва Ольга Миколаївна – заступник директора Оболонського РЦСССДМ).

“Усвідомлення важливості планування (грунтового). Спробую втілити в життя знання, отримані при написанні програм центру” (Рудакова Ілона Володимирівна, начальник відділу соціальної роботи Святошинського ЦСССДМ).

Наступний етап роботи в ході реалізації проектного завдання полягав у підтримці діяльності районних міжсекторних координаційних груп.

За звітний період відбулося 8 засідань, на яких формувалися стратегії взаємодії між представниками організацій та установ районів у сфері профілактики насильства над дітьми, вирішувалися питання сприяння проекту, уточнювалися терміни реалізації заходів розроблених планів дій.

До основних завдань, які були реалізовані міжсекторними координаційними групами районів, належали наступні:

- інформування громадськості району про стан справ щодо впровадження моделі структурної профілактики насильства над дітьми;
- доопрацювання плану дій «Профілактика насильства щодо дітей в сім'ї, компетентне втручання в таких сім'ях, реабілітація дітей – жертв насильства»;
- узгодження діяльності організацій, залучених до роботи в сфері профілактики насильства щодо дітей.

За участі членів координаційних груп та представників фонду у місцевих громадах були організовані робочі зустрічі, на які запрошувалися представники органів місцевої влади, різних за відомчим підпорядкуванням соціальних служб, органів внутрішніх справ, загальноосвітніх закладів, неурядових організацій для обговорення проблем у сфері профілактики насильства над дітьми та шляхів їх вирішення на принципах міжсекторної взаємодії.

Головними результатами діяльності районних координаційних груп як інструменту міжсекторної взаємодії стали:

- спільна діяльність всіх зацікавлених служб районів з розробки комплексного плану дій «Профілактика насильства щодо дітей в

сім'ї, компетентне втручання в таких сім'ях, реабілітація дітей – жертв насильства»;

- використання в практичній роботі ідей вітчизняного та міжнародного досвіду з профілактики насильства над дітьми, зокрема польських колег;
- підвищення рівня координації зусиль та співпраці організацій, що працюють у сфері профілактики насильства над дітьми.

Зазначимо також, що представники координаційних груп районів озвучували ідеї та пропозиції, а саме: потреба в розробці на рівні міністерств та відомств єдиного механізму збору інформації стовно фактів насильства над дітьми; необхідне регулярне інформування населення через засоби масової інформації про організації та установи, що надають різні види послуг у сфері профілактики насильства над дітьми, та позитивні результати діяльності даних установ.

Таким чином, до основних досягнень реалізації даного завдання проекту варто віднести покращення взаємного інформування установ, організацій про функції, сфери діяльності та відповідальності одне одного, а також про те, як інші учасники структурної моделі профілактики насильства над дітьми можуть допомогти дитині, яка потерпає від насильства; покращення міжсекторної взаємодії у сфері профілактики насильства над дітьми в районах проекту через діяльність координаційних груп.

Разом з тим, як показує досвід реалізації проекту, доцільно більше уваги приділити навчання членів координаційних груп моніторингу та оцінюванню програм у сфері профілактики насильства над дітьми, проведенню цільових робочих нарад.

ВИСНОВКИ

Реалізація описаних компонентів та основних напрямків діяльності проекту «Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей» дала можливість отримати низку результатів та впливів, які в подальшому сприятимуть запровадженню моделі структурної профілактики насильства над дітьми на районному, міському рівнях.

Основні результати проекту:

- міжнародний досвід у сфері структурної профілактики щодо насильства над дітьми було адаптовано та впроваджено у чотирьох пілотних районах проекту з урахуванням соціально-економічних та соціокультурних реалій великого міста;
- проведено навчання 176 фахівців, які здійснюють профілактичну діяльність на різних рівнях (особистості, громади та суспільства в цілому) з урахуванням моделі структурної профілактики;
- розроблено та впроваджено три профілактичних навчальних програми для роботи з фахівцями, дітьми та батьками;
- створено та забезпечено функціонування Дружньої кімнати для опитування дітей-свідків та дітей-потерпілих від насильства;
- сформовано чотири координаційні групи з числа спеціалістів центрів соціальних

служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей, представників управлінь освіти, охорони здоров'я, науково-методичних центрів практичної психології і соціальної педагогіки, правоохоронних органів у пілотних районах проекту;

- учасниками координаційних груп розроблено районні плани дій з профілактики насильства над дітьми в сім'ї з урахуванням моделі структурної профілактики.

Український фонд «Благополуччя дітей» щиро дякує партнерам проекту за підтримку та співпрацю, зокрема:

- Департаменту сімейної і гендерної політики Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту;
- Департаменту кримінальної міліції у справах дітей МВС України;
- Державній соціальній службі для сім'ї, дітей та молоді;
- Київському міському та районним центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- Київській міській та районним службам у справах дітей;
- Київському міському та районним управлінням освіти;
- Кримінальній міліції у справах дітей ГУ МВС України в м. Києві;
- Київському університету імені Бориса Грінченка;
- Академії суддів України;
- неурядовим організаціям, які працюють у сфері профілактики зловживань щодо дітей.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Доповідь про насильство щодо дітей у світі. Паулу Сержу Пінерейну. Незалежний експерт, автор Дослідження Генерального Секретаря Організацій Об'єднаних Націй з питань насильства щодо дітей. – Київ, «Перфект Стайл», 2006. – 364 с.
2. Кампании в СМИ (Учебное пособие для фандрайзеров и тренеров). – М.: Фонд социального развития и охраны здоровья «ФОКУС-МЕДИА», 2006. – 204 с.
3. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире / Под ред. Этьенна Г. Круга и др./ Пер. с англ. — М: Издательство «Весь Мир», 2003. – 376 с.
4. О. В. Безпалько Діяльність практиків соціальної сфери м. Києва у сфері профілактики жорстокого поводження з дітьми // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2008. № 4. с. 146–151.
5. Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді: узагальнення досвіду проекту. Інформаційно-методичні матеріали / За заг. ред.. О. В. Безпалько. – К., 2007. 144 с.
6. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: Метод. посіб. / За заг. ред. Цюман Т.П.
7. Социально-психологическая поддержка ребенка в процессе социализации: Материалы Российской научно-практической конференции / Под общ. Ред. А.В. Иванова. – М.: АПКППРО, 2008. 292 с.
8. The European Guidbook to procedures in the cases of child sexual abuse. Prepared in the framework of the project “Listen to me now – abused child under special protection”. Assen - Poznan - Vilnius. 2008.
9. Przyjazne przes uchanie dziecka. Pod redakcj Moniki Sajkowskiej. Warszawa 2007

ДОДАТКИ

Додаток 1

Діагностика проявів насильства над дитиною

(Результати напрацювань учасників проекту)

I. Умови проживання дитини

- наявність спального місця
- наявність місця для навчання
- наявність продуктів харчування
- наявність одягу по сезону, засобів гігієни, іграшок

II. Зовнішній вигляд

- фізичний стан (худий, блідий)
- наявність фізичних ушкоджень
- неохайний одяг
- певні алергічні прояви (висипання, язви, погризені губи/ нігті і т. ін.)

III. Розвиток

- мова (чітка, заїкання, не розмовляє)
- самообслуговування

IV. Взаємовідносини

- ізоляція від зовнішніх зв'язків
- ігнорування потреб чи питань
- приниження

V. Поведінкові реакції

- дитина ховає очі
- спокійний
- агресія
- острах
- сором

Додаток 2

Анкета для діагностики проявів насильства над дитиною (Результати напрацювань учасників проекту)

	Сім'я			Діти		
	батько	мати	інші члени			
Зовнішній вигляд - одяг - тіло - волосся						
Поведінкова реакція на: - різкий рух - гучний голос - дотик						

Якість життя

- умови проживання
- продукти харчування

Загальний розвиток дитини

0 – 3 роки:	вага, ходіння, самообслуговування, розвиток мови
3 – 6 років:	навички гігієни, в які ігри грається і як, лексика
7 – 11 років:	успішність, відвідування школи, коло друзів
12 – 14 років:	характер спілкування, зв'язки дитини
15 – 18 років:	наявність статевих зв'язків, вираження індивідуальності, характер соціальної зрілості

Взаємодія дітей і батьків:

часті конфлікти, відсутність взаємоповаги, байдужість, ігнорування, покарання

взаємоповага, партнерство, колегіальність, конструктивне вирішення конфліктів, толерантність, вміння слухати та чути один одного

Додаток 3

Програма семінару-тренінгу «Батьки та діти: партнерське спілкування»

Автори-упорядники: *Даниленко Ірина Станіславівна* – практичний психолог I категорії спеціалізованої школи інформаційних технологій № 304 Святошинського району міста Києва, *Синиця Олена Віталіївна* – головний спеціаліст Подільського районного у м. Києві Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Час проведення	Зміст діяльності	Орієнтовна тривалість, хв.
I день: 1 сесія		
1 год. 25 хв.	Відкриття тренінгу	15
	Вправа на знайомство „Дерево”	20
	Обговорення правил роботи в групі	10
	Визначення очікувань учасників	15
	Вправа „Моя дитина”	25
Перерва (5 хв.)		
I день: 2 сесія		
1 год. 40 хв.	Вправа „Ідеальна дитина” (робота в групах)	40
	Рухлива гра „Мені подобається, коли...”	5
	Вправа „Стилі виховання” (інформаційне повідомлення, робота в групах)	40
	Рухавка „Родина Петренків”	5-7
	Вправа на завершення „Батьківський щоденник”	10
II день: 3 сесія		
1 год. 25 хв.	Привітання. Рефлексія попереднього дня. Повторення правил роботи групи	15
	Вправа „Класифікація вікових періодів” (інформаційне повідомлення, групова робота)	40

Час проведення	Зміст діяльності	Орієнтовна тривалість, хв.
1 год. 25 хв.	Вправа „Знайди пару” (на зняття втоми та емоційної напруги)	5
	Вправа „Вузький місток”	15
	Вправа „Що таке взаємодія?” (<i>метод мозкового штурму</i>)	10
Перерва (5 хв.)		
II день: 4 сесія		
1 год. 35 хв.	Вправа „Особливості взаємодії батьків з дитиною на різних вікових етапах” (<i>робота в міні-групах</i>)	45
	Вправа „Атоми”	5
	Вправа „Способи взаємодії з дитиною”	35
	Вправа на завершення „Батьківський щоденник”	10
III день: 5 сесія		
1 год. 35 хв.	Рефлексія попереднього дня. Повторення правил роботи групи	15
	Вправа «Як ви розумієте «покарання» (<i>мозковий штурм</i>)	10
	Вправа: «Покарання» („Мета покарання”, „Види покарань”) (<i>мозковий штурм</i>)	40
	Вправа на зняття емоційної напруги „Землетрус”	10
	Вправа: „Наслідки покарань” (<i>рольова гра, обговорення</i>)	20
Перерва (5 хв.)		
III день: 6 сесія		

Час проведення	Зміст діяльності	Орієнтовна тривалість, хв.
1 год. 30 хв.	Вправа “Які дії дорослої людини можна вважати насильством над дитиною” (<i>мозковий штурм, обговорення</i>)	35
	Рухлива гра “Персей та медуза Горгона”	5
	Вправа: “Наслідки насильства та його вплив на розвиток дитини” (<i>інформаційне повідомлення, мозаїка</i>)	25
	Права та обов’язки батьків та дітей в рамках законодавства України щодо насильства над дітьми (<i>інформаційне повідомлення</i>)	15
	Вправа на завершення “Батьківський щоденник”	10
IV день: 7 сесія		
1 год. 35 хв.	Привітання. Рефлексія попереднього дня. Повторення правил роботи групи	15
	Вправа “Як ви розумієте спілкування?”	10
	Вправа “Неефективні шляхи спілкування з дитиною” (<i>робота в колі, обговорення</i>)	20
	Вправа “Павутиння і павук” (на активізацію)	5
	“Ефективне спілкування з дитиною”, I етап: Вправа “Активне слухання” (<i>мозаїка</i>)	45
Перерва (5 хв.)		
IV день: 8 сесія		
1 год. 35 хв.	“Ефективне спілкування з дитиною”, II етап: Вправа «Активне слухання» (<i>рольова гра</i>)	45
	Вправа “Я-повідомлення”, I частина (<i>інформаційне повідомлення</i>)	10
	Вправа “Я-повідомлення”, II частина (<i>індивідуальна робота, робота в парах, обговорення</i>)	30

Час проведення	Зміст діяльності	Орієнтовна тривалість, хв.
1 год. 35 хв.	Вправа на завершення "Батьківський щоденник"	10
V день: 9 сесія		
1 год. 30 хв.	Привітання. Рефлексія попереднього дня. Повторення правил роботи групи	15
	Вправа "Правила в сім'ї"	20
	Вправа "Як ви розумієте конфлікт" (<i>робота в колі</i>)	15
	Вправа "Причини конфліктів" (<i>мозковий штурм</i>)	15
	Рухлива гра "Ящірки"	10
	Вправа "Послідовні кроки, які ведуть до розв'язання конфліктів" (<i>інформаційне повідомлення, обговорення в групі</i>)	15
Перерва (5 хв.)		
V день: 10 сесія		
1 год. 40 хв.	Вправа "Як ми долаємо конфлікти" (<i>робота в групах, обговорення</i>)	35
	Рухлива гра "Передай оплеск"	5
	Вправа "Заохочення"	20
	Вправа "Позитивне спілкування" (<i>рольова гра</i>)	30
	Вправа на завершення "Батьківський щоденник"	10
VI день: 11 сесія		
1 год. 25 хв.	Привітання. Рефлексія попереднього дня. Повторення правил роботи групи	15
	Мозковий штурм "Коли ми хвалимо наших дітей"	20
	Вправа "Опис поведінки"	30
	Вправа "Коло часу"	20

Час проведення	Зміст діяльності	Орієнтовна тривалість, хв.
Перерва (5 хв.)		
VI день: 12 сесія		
1 год. 30 хв.	Вправа “Образ щасливої дитини” <i>(робота в групах, презентація робіт, обговорення)</i>	40
	Вправа “Лист подяки дитині” <i>(індивідуальна робота)</i>	20
	Підсумок. Висновки ведучого <i>(повернення до очікувань, підсумкова анкета)</i>	20
	Прощання. Вправа “Я всім Вам бажаю...”	10

Додаток 4

Програма соціально-психологічного тренінгу для підлітків 14-16 років «Навички ефективного ненасильницького спілкування»

Автори-упорядники: *Дрізо Віра Василівна* – практичний психолог I категорії, завідувач психологічною службою Подільського районного у м. Києві Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, *Гулак Ірина Миколаївна* – практичний психолог, начальник відділу соціальної роботи Подільського районного у м. Києві Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Час проведення	Зміст діяльності	Орієнтовна тривалість, хв.
I день: 1 сесія		
1 год. 32 хв.	Відкриття тренінгу	10
	Вправа «Знайомство»	15
	Визначення очікувань учасників	7
	Обговорення правил роботи в групі	20
	Вправа «Серветка»	10
	Інформаційне повідомлення про людину, особистість, індивідуальність	15
	Психогеометричний тест Сельми Делінгер	15
Перерва (30 хв.)		
I день: 2 сесія		
55 хв.	Інформаційне повідомлення «Спілкування»	20
	Вправа «Море хвилюється...»	25
	Вправа «Добрі побажання»	10
II день: 3 сесія		
1 год. 50 хв.	Привітання, рефлексія попереднього дня. Повторення правил роботи в групі	25
	Інформаційне повідомлення (<i>частина 1</i>)	20

Час проведення	Зміст діяльності	Орієнтовна тривалість, хв.
1 год. 50 хв.	Вправа на взаємну координацію дій	10
	Інформаційне повідомлення (частина 2)	20
	Вправа на особистий простір	10
	Вправа «Спина до спини»	10
	Вправа «Образ по колу»	15
Перерва (30 хв.)		
II день: 4 сесія		
55 хв.	Вправа «Зрозумій мене»	15
	Вправа «Безлюдний острів»	40
III день: 5 сесія		
1 год. 35 хв.	Привітання, рефлексія попереднього дня. Повторення правил роботи в групі	25
	Вправа «І це добре, і це погано...»	10
	Інформаційне повідомлення про емоції та потреби	20
	Вправа «Незакінчене речення»	10
	Вправа «Вгадай емоцію»	30
Перерва (30 хв.)		
III день: 6 сесія		
50 хв.	Вправа «Ранжування емоцій»	20
	Вправа «Дзеркало»	15
	Візуалізація «Мій острів»	15

Час проведення	Зміст діяльності	Орієнтовна тривалість, хв.
IV день: 7 сесія		
2 год. 20 хв.	Привітання	5
	Вправа «Обмін інформацією по колу»	10
	Повторення правил роботи в групі	5
	Вправа «Згадуємо те, про що дізналися на попередній сесії»	20
	Інформаційне повідомлення про спостереження, слухання, емпатію як базові навички ненасильницького спілкування	20
	Вправа «Тестування. Діагностика емпатії»	20
	Вправа «Інтерв'ю»	20
	Інформаційне повідомлення про систему ненасильницького спілкування Маршала Розенберга	20
Вправа «Тестування. Діагностика показників і форм агресії»	20	
Перерва (30 хв.)		
IV день: 8 сесія		
35 хв.	Інформаційне повідомлення про стиль Жирафа	20
	Вправа «Коли я...»	10
	Вправа «Австралійський дощ»	5
V день: 9 сесія		
55 хв.	Привітання. Повторення правил роботи в групі	15
	Вправа «Обговорення матеріалу попередньої сесії»	10
	Вправа «Розв'язання ситуативних задач»	30

Час проведення	Зміст діяльності	Орієнтовна тривалість, хв.
Перерва (30 хв.)		
V день: 10 сесія		
1 год. 10 хв.	Рольові ігри	60
	Вправа «Коло зворотного зв'язку»	10
VI день: 11 сесія		
45 хв.	Привітання. Повторення правил роботи в групі	10
	Рефлексія попереднього дня	20
	Вправа «Переклад з мови Вовка на мову Жирафа»	15
Перерва (30 хв.)		
VI день: 12 сесія		
1 год. 00 хв.	Вправа «Малюнок по колу»	30
	Вправа «Комплімент собі»	10
	Вправа «Бажаю всім...»	20

Додаток 5

Марія Келлер-Хамела

Стандарти облаштування та використання сприятливих кімнат для допиту дітей

ВСТУП

Кількість і якість інформації, отриманої від дитини, яка виступає у ролі свідка в карній процедурі, безпосередньо пов'язана з місцем та способом, яким допитують дитину. Дослідження вказують на те, що сприятливе місце має ключове значення для отримання правдивої інформації від дитини і зменшення неточностей в її зізнаннях (Saywitz, Natchanson, 1993 за: Sorenson I in. 1997, Hill, Hill 1987 за: Bourg і in., 1999). Стрес, який переживає дитина, заважає правдивому відтворенню подій і викликає більше покладання на думку свідків. Нейтральне і сприятливе місце забезпечує не тільки отримання більшої кількості інформації від дитини, але і кращу якість інформації (Yuille, Hunter, Joffe, Zaparniuk, 1993 за: Bourg, 1999). Надзвичайно важливо надати дітям можливість давати свідчення в умовах, які забезпечують максимальний психологічний комфорт. Варто пам'ятати, що дитина може перебувати на

різних етапах переживання свого травматичного досвіду. Буває таке, що досі дитина нікому не розказувала про те, що з нею сталося. Сприятливі умови допиту означають передусім забезпечення почуття безпеки, що дозволяє обмежити страх і почуття безсилля та беспорядності, пов'язані з відтворенням травматичної події. Також вони гарантують дитині можливість контролю способу виявлення болючого досвіду.

Сприйняття дитини суб'єктивне – це другий, не менш істотний чинник. Дітям, які виступають у ролі свідків, необхідно створити умови, пристосовані до їхніх потреб і адаптовані до їх віку. Створення сприятливих безпечних умов і забезпечення свободи висловлювання призводить до того, що діти почуваються менш скутими, дають більше цінного матеріалу, а їхні свідчення стають більш правдивими. Така свобода висловлювання за законом гарантується кожному свідку: «Особі, яку допитують, необхідно надати можливість вільного висловлювання в межах, визначених метою даної дії» (ст. 171 §1 k.p.k.).

Відповідні умови проведення допиту також заохочують батьків до ширшої співпраці в пошуку справедливості. Як правило, вони намагаються захищати власну дитину від повторної травми, яку може завдати допит. Усвідомлення, що діти будуть давати свідчення в умовах, адекватних їхньому віку та психічному стану, допомагає батькам з меншим спротивом погодитися заявити про злочин, жертвою якого стала їх дитина. Відтак зростає можливість притягнення до кримінальної відповідальності злочинця і ліквідації загрози, яку він може становити для інших дітей.

ЛОКАЛІЗАЦІЯ

Нейтральність – це ключове слово при виборі розташування кімнати для допиту. Вона наймен-

шою мірою має асоціюватися з негативними переживаннями. У країнах, де серйозна увага приділяється захисту прав дітей-свідків, місця допиту дітей мають спеціальний статус. Згідно зі стандартами американського Child Advocacy Center, це окремі споруди, в яких допити проводять відповідно навчені люди. Такі центри пристосовані для комплексної діагностики. Дитина, яку там допитують, у разі необхідності може пройти медичну діагностику в спеціально обладнаному лікарському кабінеті. Мета такого обстеження – створення медичної документації, яка буде становити доказовий матеріал у справі, та планування медичної опіки над дитиною. Тут дитина також може отримати запевнення, що її здоров'ю нічого не загрожує, що теж дуже важливо.

Черговий приклад нейтрального місця допиту неповнолітніх свідків – це рішення, яке використується у Великобританії. Допити відбуваються в будинку, який належить поліції, він призначений винятково для допиту дітей, завдяки чому не викликає у них негативних асоціацій.

Цілком нейтральна локалізація не всюди можлива, але варто пам'ятати про максимальне відділення дітей від виконавців злочину та обмеження будь-яких неприємних асоціацій, які могли б посилити або викликати в дитини страх чи почуття вини.

У Польщі розміщення кімнати для допиту дітей у поліційному відділку викликає суперечки, зокрема через те, що поліцейські зараз не допитують дітей, які були свідками (ст. 185а і б к.р.к.). Раніше, коли поліція безпосередньо брала участь у допиті дітей, в результаті зусиль багатьох поліцейських (від самого початку дуже активних у справі впровадження змін в сфері допиту дітей у Польщі) і локальних громад на території поліційних відділків з'явилося багато сприятливих кімнат для допитів. Але у випад-

ках, коли немає окремих входів для злочинців та жертв, дитина може бути свідком щоденної роботи поліції, наприклад, ведення агресивних підозрюваних у наручниках. Тоді на дитину може вплинути атмосфера, що викликає страх. Провівши дитину через такий бар'єр стресу і страху, не може бути й мови про забезпечення їй почуття безпеки у кімнаті для допиту, незалежно від того, наскільки сприятливою вона буде. Я пам'ятаю перші слова хлопчика, який складав свідчення у поліційному відділку у зв'язку з тим, що його жорстоко побив батько: «Я так боявся, бо постійно хтось бігав по коридору, у поліцейських були пістолети і вони вели поганих людей, які кричали, і я дуже боявся, що вони втечуть і щось мені зроблять».

Віднедавня сприятливі кімнати для допитів створені в судах з огляду на те, що тягар допиту дітей зараз падає на суддів. Важливо, щоб розміщення цих кімнат було добре обдумане. Так само як і в поліції, тут приміщення, якщо це можливо, має бути відділене від судового коридору й повинне гарантувати дитині та її опікунам окрему кімнату для очікування.

Ще одна локалізація кімнати для допиту дітей, яка зустрічається у країнах Західної Європи, це лікарня (у Польщі це тільки дитяча лікарня в Білостоку). Лікарня стійко асоціюється з хворобою і стражданнями. Дитині там могли робити неприємні процедури або вона могла відвідувати там когось із хворих родичів. Звичайно, трапляються виняткові ситуації, коли дитина госпіталізована, необхідний швидкий допит, а стан її здоров'я не дозволяє залишити лікарню. У таких випадках для дітей має бути виділене спеціальне місце, яке буде гарантувати максимум приватності та безпеки.

У Польщі частина кімнат розміщена в центрах кризового втручання, сімейних консультаціях, педа-

гогічно-психологічних консультаціях, повітових центрах допомоги родині, закладах, якими опікуються неурядові організації. Така локалізація видається оптимальним рішенням.

Складно створювати центри допиту в окремо розташованих будинках, тому варто ретельно продумати локалізацію та адаптацію існуючих приміщень.

У нашій країні перша кімната для допиту була відкрита у Варшаві, в Центрі дитини і сім'ї фонду «Нічії діти» у 1996 р. Зараз фонд надає судам кімнату в Центрі допомоги дітям «Мазовецька» у центрі Варшави. З квітня 2003 р. до грудня 2006 р. там проведено 238 допитів малолітніх свідків.

У Польщі зараз існує близько 200 таких кімнат, більшість із них розміщені в поліційних відділках. Вони відрізняються облаштуванням та частотою використання. Важливо, щоб таку кімнату кожен суд мав у своєму розпорядженні на території, де він діє, і щоб судді, прокурори і психологи користувались нею, розуміючи, яке важливе значення це має для допиту дитини.

КІМНАТА ДЛЯ ОЧІКУВАННЯ

Кімната для очікування, як правило, це перше місце, куди заходить дитина, з нею пов'язані її перші враження, які можуть стати вирішальними у ставленні до всього процесу допиту. Дитина повинна почувати себе вільно, мати іграшки або книжки, якими можна зайнятися під час очікування, а також воду чи сік для пиття. Туалет має знаходитися у легко доступному місці (у дітей через стрес часто виникає потреба сходити в туалет). У кімнаті для очікування, крім води, можуть бути тістечка, цукерки, печиво.

Перевірене рішення – виділення під кімнату для

очікування кімнати з іграшками та іграми, призначеними для дітей різного віку. Кімната для очікування – це дуже важливе місце, оскільки дитина вперше стикається тут з новою ситуацією, якою є допит, про який вона має дуже відносно або помилкове уявлення. Тому місце для очікування допиту теж має бути дуже приязним. У деяких місцях до роботи «залучають» тварин (хом'яки, рибки, черепашки), які складають дитині компанію. У фонді «Нічії діти» в центрі допиту папуга какаду на ім'я Зузя завжди викликає симпатію та зацікавлення дітей.

Варто стежити, щоб у кімнаті очікування не було плакатів або брошур, пов'язаних з темою насильства, ображення дітей, їх сексуального використання, оскільки вони можуть викликати стрес.

Дитина, чекаючи на допит, не повинна в жодному випадку зустрічатися з виконавцем злочину. Якщо необхідно провести впізнання підозрюваних, це може бути зроблено тільки через віденське дзеркало. Якщо дитина побачить виконавця злочину безпосередньо перед допитом, шанси на отримання достовірної інформації значно зменшаться.

КІМНАТА

Локалізація кімнати для допиту повинна бути нейтральною, а інтер'єр запроектований таким чином, щоб забезпечити максимальне почуття інтимності. Кімната має знаходитися в тихому місці, ізольованому від шуму вулиці, розмов, які ведуться в коридорі або у сусідніх кімнатах. Необхідна атмосфера конфіденційності, оскільки дитина приходить сюди розказувати про речі, що викликають сором, і дуже часто вони є найретельніше приховуваною таємницею. Голоси з-за дверей чи з-за стіни можуть викликати у дитини побоювання, що її таємницю почує хтось ззовні. У кімнаті не повинно бути телефону, який кожної хвилини може задзвонити. Також

неприпустимо, щоб у кімнату під час допиту заходили чужі люди. Це порушує почуття безпеки і приватності дитини, викликає втрату концентрації, може спровокувати відмову від контакту та ускладнити продовження надання свідчень. Хороша ідея – повісити на двері табличку з інформацією, що зараз триває допит.

РОЗМІРИ КІМНАТИ

Практика показує, що діти краще концентруються у малих кімнатах. Невеликий простір краще забезпечує почуття безпеки та інтимності, дає дитині враження контролю над ситуацією. У великих приміщеннях дитина може почуватися загубленою і розпорошеною, а її увагу більшою мірою привертатиме оточення, а не питання, які ставляться. На фотографії показана кімната для допиту в Києві з дуже старанно підібраними розмірами. Варто звернути увагу, що система передбачає безпосередню присутність тільки однієї дорослої особи, яка допитує дитину. Інші беруть участь в допиті з окремої кімнати: через систему моніторингу

Кімната для опитування дітей, Київ

(див. опис кімнати спостереження) вони можуть ставити додаткові питання, спілкуючись із психологом, присутнім біля дитини. Таке рішення ідеальне з точки зору дитини і значно підвищує якість її свідчень. Допит у присутності однієї, максимум двох дорослих людей, як правило, найефективніший. В ситуації, коли з правових або технічних поглядів необхідна присутність кількох осіб (судді, психолога, перекладача), кімната повинна бути відповідно більшою. Проектуючи кімнату, варто взяти до уваги спосіб, яким будуть проводитися допити, той факт, чи будуть вони зафіксовані, і як спеціалісти збираються спілкуватися між собою.

ІНТЕР'ЄР КІМНАТИ

Немає єдиного правильного зразка оформлення інтер'єру кімнати для допиту дітей. Вигляд кімнати може різнитися як оздобленням, так і обстановкою. Але слід дотримуватися певних основних стандартів. Передусім інтер'єр має бути затишним. Зразкова кімната – це м'яко освітлене приміщення зі шторами на вікнах. Відповідна кімнатна температура (не надто холодно і не надто тепло) і хороша вентиляція, що важливо для здатності дитини і людей, які ведуть допит, концентруватися. Стіни в теплих пастельних тонах створюють почуття безпеки, роблять можливою якісну фіксацію того, що відбувається.

Атмосфера спокою – основа проведення вдалого допиту, тому варто уникати декорацій, які могли б викликати неспокій або агресію. Хороший інтер'єр має бути лише фоном для проведення розмови. Але це не означає, що в ньому мають бути повністю відсутні декоративні елементи. Навпаки, використовуючи в інтер'єрі дитячі малюнки або прості візерунки на стінах, можна посилити у дитини почуття безпеки – так вона дізнається, що інші діти

теж були у цій кімнаті й переживали складні ситуації, пов'язані із спогадами про неприємні події.

Елементи, які свідчать про присутність інших дітей, дуже важливі, але стіни варто декорувати помірковано, бо надлишок елементів може відволікати увагу дитини і розсіювати її. Так само як і в кімнаті очікування, тут не має бути жодного елемента, який міг би асоціюватися з травматичною подією, насильством, сексуальним використанням.

Безпека дітей, особливо найменших, вимагає, щоб розетки в кімнаті були закриті й щоб у доступних для малюків місцях не було небезпечних предметів, наприклад тих, що легко б'ються.

МЕБЛІ ТА ОБЛАШТУВАННЯ

Прості, зручні і пристосовані до віку дитини меблі забезпечують комфорт у цьому особливому місці. Це може бути вирішальним в успішності проведення допиту. Підліток, якого посадять за маленький столик, може почувати себе приниженим або таким, якого серйозно не сприймають. Така ситуація ускладнює процес допиту і може спровокувати «блокування» підлітка. Тому, якщо бракує двох окремих кімнат для молодших і для старших дітей, облаштування такого приміщення повинне складатися з двох комплектів стільців і столиків різної висоти.

Облаштування кімнати м'яким кріслом чи диваном дає дитині можливість вибору місця для сидіння. Така банальна можливість перед початком розмови посилює у дитини почуття її важливості й додає трохи сміливості. Плануючи розміщення меблів, варто, за можливості, взяти до уваги те, щоб місце, яке дитина може обирати для сидіння, розмістити навпроти дверей. Це забезпечує дитині почуття певного контролю над ситуацією – дитина

може спостерігати, чи хтось заходить у кімнату. Деякі маленькі діти почуваються найбільш комфортно, коли сидять на підлозі – для цього необхідний маленький килимок або килимове покриття, що одночасно утеплює приміщення. У такій особливій ситуації людина, яка веде допит, також сідає на підлогу, щоб бути на тому ж зоровому рівні, що й дитина.

Матеріали, що найчастіше використовуються у зразкових кімнатах для допиту, – це натуральне дерево і тканини. Вони краще допомагають зробити інтер'єр теплішим, забезпечити атмосферу інтимності й «домашності», ніж метал чи пластик. У деяких кімнатах є столи зі скляною поверхнею, що дозволяє спостерігати і фіксувати рухи тіла дитини – наприклад, рухи ніг, що може бути важливим при аналізі невербальних реакцій дитини. Але треба брати до уваги, що звук постукування крейди (чи інших предметів) по скляній поверхні може ускладнювати правильний запис на відео.

При облаштуванні кімнати для допиту варто пам'ятати, що це не ігрова кімната. Діти потребують часу, щоб освоїлись у новому просторі – чим багатшим буде облаштування кімнати, тим довше дитина буде залишатися дезорієнтованою і розгубленою. Зокрема іграшки можуть викликати у дитини хибне уявлення мети її перебування у цій кімнаті. Дитині варто дозволити взяти одну (вибрану нею) ляльку чи м'яку іграшку, яку вона принесла з дому або вибрала у кімнаті очікування. Але не варто дозволяти забирати іграшку додому, щоб у дитини не склалось враження, що вона отримала нагороду за те, що розповіла про свої переживання. У кімнаті Центру допомоги дітям «Мазовецька» малюкам дуже подобаються маленькі м'які кольорові подушки, які вони часто переминають під час проведення допиту.

Обов'язково в кімнаті для допиту мають знаходитися гігієнічні серветки та питна вода.

КІМНАТА СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Кімната, де проводять допит дитини, має камерний характер, а кімната спостереження має бути пристосована для більшої кількості людей, які мають право там знаходитися (секретар, що веде протокол, прокурор, адвокат виконавця злочину, батьки, уповноважений обвинувача). Важливо, щоб ця кімната була просторою. Один із способів з'єднання кімнати допиту із залом спостереження – віденське дзеркало, яке дозволяє людям, що сидять у сусідній кімнаті, бачити, що відбувається під час допиту без впливу на дитину.

У кімнаті спостереження крім стола і стільців монтується технічне обладнання, яке дозволяє дивитися, як проходить допит: монітор, посилювач, обладнання для запису. Таким чином, на моніторі можна бачити зображення з камери, яка веде запис на касету чи/і диск CD, і чути хід допиту.

Важливо визначити правила комунікації між кімнатою допиту і залом спостереження. На практиці використовують два основних методи комунікації. За першим спеціаліст, що веде допит, робить перерву в розмові, виходить в зал спостереження і консультується з особами, які знаходяться там. Таким чином він переконується, що не пропустив жодного важливого питання. Прокурор і адвокати теж можуть у такий спосіб передати свої запитання дитині. Також особи в залі можуть викликати людину, що доведе допит, і попросити поставити конкретне питання. Але цей метод, який передбачає перерви, стукання в двері, виходи і повернення, порушує концентрацію і перебіг розмови. Оптимальне рішення – радіозв'язок між двома кімнатами, при чому в залі спостереження знаходиться мікрофон,

а спеціаліст, що веде допит, вдягає на вухо навушник. У такому випадку люди, які спостерігають за допитом під час розмови, можуть ставити питання. Для правильного функціонування такого типу комунікації потрібне попереднє визначення правил (наприклад, сигналів, які виражають бажання щось сказати), оскільки постійні втручання спостерігачів можуть відволікати і особу, що веде допит, і саму дитину.

У США, Великобританії та Ісландії все частіше замість віденського дзеркала використовують внутрішню систему моніторингу (closed circuit television CCTV): картинка з кімнати допиту транслюється в сусідній кімнаті на телеекрані. Це рішення дуже зручне, бо зал спостереження не мусить безпосередньо прилягати до кімнати, де перебуває дитина, а може знаходитися, навіть на іншому поверсі. Зустрічаються також такі рішення, коли обладнання для перегляду розміщують в іншій кімнаті, а не в залі спостереження. Його постійно обслуговує людина, яка відповідає за якість запису. У деяких країнах вимагається робити запис одразу на дві чи три касети з використанням двох незалежних пристроїв для запису (на випадок, якщо зіпсувалася якась касета або техніка).

ДОПОМІЖНІ ЗАСОБИ

Основне облаштування кожної кімнати допиту передбачає папір для малювання, крейду і фломастери (у них є значна перевага над крейдою – вони не ламаються) – дуже часто вони виявляються найважливішим знаряддям у спілкуванні між дитиною та особою, що веде допит. Малювання – це природна і добре знайома дітям дія. У першій фазі допиту, тобто зав'язуванні контакту з дитиною, коли вона тільки знайомиться з чужими для неї людьми, можемо попросити її намалювати щось на папері

(це стосується тільки молодших дітей). Малювання чи бездумне водіння крейдою може полегшити дитині розповідь про пережиту травму. Іноді те, чого вона не може виразити словами, легше представити на малюнку (наприклад, предмет або місце злочину). Трапляється, що таким чином ми здобуваємо важливу інформацію, наприклад, дізнаємось про деталі одягу, що може допомогти в ідентифікації злочинця.

Подібну до крейди функцію виконує будиночок для ляльок, за допомогою якого дитина може описати місце, де було скоєно злочин.

Працюючи з дітьми з розумовими відхиленнями, іноді використовуються малюнки облич, які представляють різні емоції, щоб визначити ставлення дитини до певних осіб. Іноді дуже допомагають схеми людських фігур. На них дитина може зазначати і називати частини тіла, зокрема інтимні, що має ключове значення для пізнання лексики, якою вона користується.

У комунікації з дитиною (communication aids) допомагають також іграшки. Дитині варто дозволити прийти з власним ведмедиком чи лялькою, але важливо, щоб це не була, наприклад, машина швидкої допомоги, оскільки вона дуже шумна і це буде заважати розмові. Іграшка, яку можна стискати, обіймати чи гладити, займає дитині руки і допомагає концентруватися. Дитина може розказувати свою історію іграшці, якщо для неї це буде найбільш комфортним рішенням. Молодшим дітям у вступній фазі допиту особливо допомагають ляльки та іграшковий телефон. Але всі допоміжні засоби мають використовуватися з обережністю і усвідомленням їхніх вад та переваг. У дитини не повинно складатися враження, що ми чекаємо від неї, аби вона почала з нами гратися.

АНАТОМІЧНІ ЛЯЛЬКИ

Окрему категорію допоміжних засобів у допиті дітей складають анатомічні ляльки, використання яких викликає суперечки в усьому світі. Ці ляльки виготовляються в чоловічій та жіночій, дитячій та дорослій версіях з різним кольором шкіри, вони характеризуються реалістичною будовою людського тіла з чітко позначеними статевими органами.

Разом із значним зростанням викриття випадків сексуального використання дітей у 80-их роках у США, а пізніше у Європі, спеціалісти шукали методів, які допоможуть однозначно і безпомилково діагностувати допитувану дитину як жертву сексуального використання. Це було дуже істотним у справах, що стосувалися маленьких дітей або дітей зі зниженим інтелектуальним потенціалом, а також таких, які легко піддаються маніпуляції, особливо коли конфліктуючі між собою батьки боролися за право опіки.

Пошук універсального та об'єктивного знаряддя привів до надзвичайної популярності анатомічних ляльок у 80-их і 90-их роках. За задумом їх творців (В. Е. Едвардс, М. Морга і В. Вітні), вони мали стати основним допоміжним засобом, що полегшує дітям відтворення і демонстрацію подій, про які вони не можуть чи не хочуть говорити. Ляльки мали допомогти побороти страх, сором і мовні бар'єри – їх сприймали як новий спосіб порозуміння в комунікації між дитиною і спеціалістом, який веде допит. Завдяки лялькам психолог міг також вивчити мову дитини і назви, які вона вживає для окреслення інтимних частин тіла.

Під кінець 80-их років анатомічні ляльки були поширені в США та Західній Європі. На жаль, вони не виправдали сподівань, а з часом стали проявлятися небезпеки і обмеження, пов'язані з їх використанням. Зараз ними користуються дуже рідко, а в багатьох центрах від них взагалі відмовилися, але

вони продовжують викликати суперечки. Деякі клінічні психологи досі переконують у корисності використання ляльок у допиті дітей віком від 2 до 4 років. Основний аргумент, який вони висловлюють, – це те, що ігри дитини з ляльками, які представляють сексуальні дії, свідчать про правдиві переживання дитини. Але дослідження не підтверджують того, що специфічний спосіб гри з анатомічними ляльками має безпосередній зв'язок з досвідом дитини. Делоче довів, що діти в цьому віці не сприймають ляльок як репрезентацію себе чи іншої людини навіть тоді, коли їх про це просять (DeLoache, 1990 і 1995, за: Myers, 1997). Їм важко зрозуміти, що лялька – це не тільки предмет, але одночасно і символічне представлення певної особи (наприклад, злочинця). У випадку маленьких дітей ляльки не тільки не допомагають, але можуть ускладнювати розповідь про свій досвід через дефіцит символічних процесів. Ігри дітей з ляльками ніяким чином не можуть сприйматись як діагностичні (Poole, Lamb 1998) і повинні оцінюватися з великою обережністю.

Інша проблема, пов'язана з цим методом, – нерозуміння природної цікавості дитини до інтимних частин ляльок. Незвичайний вигляд ляльок, яких дитина раніше ніде не зустрічала, часто викликає специфічну реакцію – вони починають зацікавлено торкатись статевих органів. Тому використання анатомічних ляльок несе ризик маніпуляції і втрати концентрації опитуваною дитиною (Goodman, Aman, 1990).

Анатомічні ляльки зовсім не полегшують дитині процес згадування чи показування її досвіду, пов'язаного з сексуальним використанням. Результати досліджень (Lamb, Hershkowitz, Sternberg, Boat I Everson, 1996 за: Polle, Lamb, 1998) не виявили впливу цього методу на зростання кількості та правдивості отриманої від дітей інформації. Експери-

мент Делоче та Марзольфа навпаки показав, що діти у віці 2, 3 і 5 років давали більше інформації словами або жестами, ніж з використанням ляльок. Дослідники переконалися, що у випадку проблем з називанням серед наймолодших дітей опис малюнків виправдовує себе такою ж мірою, як і показування частин тіла на ляльках.

З цих міркувань спеціалісти швидко відмовилися від використання анатомічних ляльок як основного допоміжного засобу в допиті дітей, які, можливо, були жертвами сексуального використання. Також доведено, що при гарному контакті з дитиною і використанні технік вільної розповіді допоміжні засоби, такі як анатомічні ляльки, уже не потрібні. Зараз в багатьох країнах Західної Європи взагалі їх не використовують або застосовують тільки у виняткових ситуаціях і, що дуже важливо, після того, як дитина підтвердила факт сексуального використання.

У Польщі трапляються випадки, коли недосвідчені люди, які діють без детальних інструкцій, роблять інтерпретації поведінки дитини в контакт з анатомічними ляльками. Варто пам'ятати, що робота з цими допоміжними засобами вимагає спеціального навчання та дотримання правил використання, щоб під час допиту нічого не нав'язувати дитині.

РЕЄСТРАЦІЯ ДОПИТУ

Звичайний протокол допиту – запис свідчень секретарем – має значні вади, оскільки не реєструється невербальна поведінка, не завжди вдається все занотувати, а питання часто записуються неправильно або не записуються взагалі.

У багатьох країнах уже запроваджені правові норми, які дозволяють запис свідчень дитини на плівку. У деяких державах у допиті беруть участь

представники служб захисту дітей (соціальні працівники). Запис із одного допиту пізніше використовується як в карній процедурі, так і для потреб сімейного суду, а це вберігає дитину від необхідності ще раз розповідати ту саму історію.

У Польщі в червні 2005 року змінено ст. 147 параграф 2 к.р.к., що робить можливим «фіксування допиту за допомогою приладів, які реєструють звук і зображення». Зміна в законодавстві не затвердила обов'язковий запис зізнань дітей, але рекомендувала його, беручи до уваги, що в деяких центрах є технічні обмеження, які не дозволяють вести запис. У результаті в Польщі все частіше використовується відеозапис, який потім демонструється у суді під час засідань (ст. 185а, §3).

На жаль, не для всіх суддів запис свідчень дитини є рівнозначним з використанням спеціально призначених для цього кімнат з встановленою там камерою і записуючим обладнанням. Я зіткнулася з випадком, коли суддя найняв оператора, який під час допиту в суді записував свідчення дитини. Така людина заважає дитині концентруватися, викликає страх і ефект «роботи на камеру».

ВИКОРИСТАННЯ ОБЛАДНАННЯ

Відеоапаратура, як правило, викликає зацікавлення дітей, які заходять у кімнату для допиту. Тому вона не повинна бути надто помітною, хоча приховувати її за будь-яку ціну теж не варто. Дитині обов'язково треба сказати, що розмова з нею буде записуватися, і пояснити причини, повідомити, хто матиме доступ до касети, і відповісти на всі можливі запитання. Не треба обманювати дитину, казати, що це не камера або що вона не працює. Якщо пізніше виявиться, що допит був записаний, дитина може втратити довіру до дорослих і відчувати себе обманутою. Треба запевнити дитину, що цей матеріал

ніколи не покажуть по телевізору і ніхто небажаний його не побачить. На практиці дитина спочатку цікавиться мікрофонами і камерою, а потім швидко звикає до присутності апаратури в кімнаті й забуває про неї.

У деяких кімнатах допиту встановлюють дві камери, одну широкоформатну, яка охоплює всю кімнату, і другу – середнього плану, націлену на дитину. Якщо використовується одна камера, варто пам'ятати, щоб вона охоплювала широкий план, що має особливе значення при допиті маленьких, дуже рухливих дітей і у випадках, коли дитина часто змінює місце сидіння. Можливий також запис допиту через віденське дзеркало – але це гірше рішення. Тоді варто пам'ятати про приглушення світла в залі спостереження, де знаходиться камера, щоб звести до мінімуму відображення у склі.

Мікрофони мають бути достатньо чутливими, щоб вони могли вловлювати шепіт дитини. У деяких країнах використовують мікрофони, які прикріплюють дитині на одяг. Вони записують звук високої якості за умови, що дитина не рухається. Найкраще рішення – мікрофони, які монтуються на стіну чи стелю, вони особливо ефективні у звукоізольованих кімнатах.

ЗАПИС ДОПИТУ – СУМНІВИ І ПАСТКИ

Відколи запис допиту дітей почали застосовувати на практиці, розв'язалися суперечки з цього приводу. Давайте розглянемо основні закиди, які висуваються проти відеозапису. Спеціалісти підкреслюють, що запис може бути використаний у захисті обвинуваченого. Він може викликати сумніви у компетенції особи, яка веде допит, їй можуть закинути вплив на свідчення або можуть виникнути посилання на технічні вади касети, аби дискредитувати весь допит. Трапляється, що відеозапис вико-

ристовується у захисті підозрюваного як маніпуляція свідком, який піддаючись тиску камери або штучним умовам, виправдовує очікування дорослих, фабрикуючи неправдиві стосунки. Такі аргументи використовуються, перш за все, у випадках, коли запис проводився без дотримання стандартів, про які говорилося раніше. Деякі дослідники представляють записи як «потенційний матеріал для маніпуляції» (Lanning, 2002). Але, з іншого боку, запис правильно проведеного допиту можна розглядати як доказ того, що дитиною не маніпулювали, а питання, які їй ставили, не підштовхували її до певних відповідей. Можливість багаторазового перегляду дозволяє знайти у свідченнях дитини так звані периферійні деталі та елементи, які не в'яжуться з її попередньою поведінкою, підважуючи разом з тим правдивість відносин (Meysers, 1997). Варто підкреслити, що невідповідність периферійних деталей у різних розповідях свідчить, скоріше, про правдивість свідчень дитини – вона не відтворює завчений текст, а пригадує перебіг подій під час складання свідчень.

Інший аргумент, який висувається проти відеозапису, – це так званий ефект касети. Спеціалісти підкреслюють, що коли відеозапис з'являється в доказовому матеріалі, йому приписується надзвичайно важлива цінність, яка в деяких випадках може ускладнити використання інших доказів, потенційно сильніших у цій справі (Meysers, 1997, 2002). Цей побічний ефект виникає передусім із факту, що відеозапис поки не є широко розповсюдженим доказом і суди мусять призвичаїтись до оцінки його вартості. Також дуже важливе усвідомлення, що відеозапис показує тільки фрагмент реальності. Неодноразово ключові зізнання даються поза камерою або після допиту, і це теж треба брати до уваги.

Окреме питання – спосіб зберігання та безпека касет із записами. Завжди існує ризик, що касета потрапить не в ті руки, але це не може бути аргументом проти використання відеозаписів у судовому процесі. Однак важливим є впровадження механізмів контролю за доступом до матеріалів такого типу. Неприпустимо, щоб касети використовувалися з метою навчання без попереднього унеможливлення ідентифікації допитуваних дітей. Запис має бути чітко датованим, час та прізвище свідка зафіксовані, щоб звести до мінімуму можливість маніпуляції або помилки. У деяких країнах в кімнаті допиту висить годинник, щоб час проведення розмови не викликав сумнівів.

Вирішуючи використовувати відеоапаратуру, спеціалісти повинні усвідомлювати характер злочину, жертвою якого стала дитина. Якщо є підозра, що для актів насильства використовувалась камера, треба зважити, чи відеозапис не буде викликати у дитини страх. У часи Інтернету та маленьких комп'ютерних камер такі випадки стають дедалі частішими. Тому для початку варто переконатися, що такі засоби не використовувалися, щоб під час допиту мати можливість розраховувати на довіру дитини.

Переглядаючи наведені аргументи, можна дійти висновку, що вади відеозапису проявляються, як правило, у випадках, коли запис проводився непрофесійно або кімната допиту не відповідала певним вимогам. Коли ж відеозапис проводився правильно, а в суді є спеціаліст, який може пояснити певні незрозумілі моменти у поведінці дитини, касета є неоціненним доказовим матеріалом.

ВІДЕОЗАПИС ДОПИТУ – СИЛЬНІ СТОРОНИ

Правильний допит, записаний на касету, – це важливий доказ, який є ефективнішим, ніж зачитаний протокол запису свідчень. Невербальні сигнали та емоційні реакції у більшості випадків не ослаблюють, а посилюють правдивість свідчень. Запис розвіює сумніви, які могли б з'явитися при інтерпретації поставлених запитань – бо ми точно бачимо, як ці питання були сформульовані. Це дозволяє відкинути закиди захисників звинуваченого у тому, що дитині ставилися питання, які передбачали певну відповідь. Також не можна оминати впливу, який має сам процес запису на людину, що веде допит. Практика показує, що така ситуація дисциплінує особу, яка ставить питання. Вона турбується про те, щоб використовувати правильні техніки і не припуститися помилок, а це покращує якість доказового матеріалу.

З мого досвіду випливає, що касети з допиту помагають переконати батьків, які не кривдили дитину, що вона справді зазнала знущань (цей факт дуже часто важко приймається). Також практика підтверджує, що відеозапис допиту може зменшити можливість відмов від свідчень свідка-жертви, що нерідко трапляється під тиском оточення.

Великою перевагою цього методу є скорочення кількості допитів, в яких дитина має брати участь. У разі виникнення якихось сумнівів щодо свідчень дитини, касету можна показати спеціалісту, який дасть свою оцінку. Тому одна з основних переваг використання відеозапису – це позбавлення дитини необхідності повторного переживання розмови про болісні події. Трапляється, що дитину допитували тільки раз, але багато разів направляли на розмови з психологом та суддею, де знову, іноді через кілька років після події, їй доводилося повертатися до неприємних спогадів.

ЗАКІНЧЕННЯ

Відеоапаратура – це стандартне обладнання сучасної кімнати допиту у Західній Європі. У Польщі, де кімнати допиту явище нове, відеозапис стає популярним. Остання декада від появи першої кімнати допиту в 1996 р. була дуже важливою для розвитку подібних установ на всій території. Не всі кімнати допиту, що функціонують у Польщі, відповідають основним вимогам, але умови для малолітніх свідків постійно покращуються. Щоправда, досі бракує загальнодержавних даних щодо способу використання кімнат та їх локалізації. Також не вистачає супервізійних та навчальних груп для спеціалістів, а також досліджень, що дозволили б покращити роботу людей, які приймають свідчення від дітей, та підвищити їхній професіоналізм.

У 2007 р. з ініціативи Фонду «Нічії діти» виникла Коаліція приятного допиту дітей, мета якої, крім обміну досвідом, – вироблення загальнопольських стандартів облаштування кімнат допиту малолітніх свідків (www.dzieckoswiadek.pl). Можна сподіватися, що визначення таких стандартів вплине на інституції та організації, які відають кімнатами для допиту, і в результаті забезпечить дітям оптимальні умови для надання свідчень.